

İçindekiler

Düşünce

3 Li-derkenar: *Bireysellik Eğilimlerimiz*

CHUCK FAROE

5 İhtiyaç Dümeni

NESLIHAN ORANCI

Kitap

7 “Bir Şey Olmaz” Demeyin: *Özdeyişler’de İhtiyatlı Olmak Kavramı (5. Bölüm)*

CHUCK FAROE

14 İşiniz Henüz Bitmedi!: *Vaazda ve Öğretide Kutsal Kitap’ı Uygulamaya Geçirmenin Yeri ve Önemi*

KEN WIEST

Tarih

17 Hristiyanlığın Kayıp Tarihi: *Doğu Kiliselerinin Yükselişi, Bin Yıllık Altın Çağı ve Çöküşü*

J.M. DIENER

Hizmet

24 Mormonluk Hakkında Bilmeniz Gereken 9 Şey

JOE CARTER

Kaynak

27 Elçilerin İşleri Mesajı: *Tanrı’nın Sağlayışı (Bir alıntı)*

JOHN R.W. STOTT

Giriş

Künye

e-manet

Dergi Sahibi

Anadolu Hristiyan Topluluğu Derneği

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Muammer KARAKAYA

Üslupçu

Neslihan ORANCI

Tasarım

Aslan TANRIVERDİ

Dizgi ve Dağıtım

Joshua M. WIBBERLEY

Son Kontrol

Steven K. Mittwede

Yazı Kurulu

Joshua M. WIBBERLEY

Sarah WIBBERLEY

Ken WIEST

Rhonda WIEST

Yazışma adresi

AHT

Cumhuriyet Mah. Millet Cad.

Ünlü Apt. 39/11

Melikgazi

38110 KAYSERİ, TÜRKİYE

İnternet

<https://www.e-manetdergi.org>

e-Posta

iletisim@e-manetdergi.org

Hakkımızda

e-manet Türkiye’de hazırlanarak Türk kilise önderlerine ücretsiz olarak gönderilen üç aylık e-posta Kutsal Kitap ve tanrıbilim dergisidir.

e-manet, 2. Timoteos 2:2’deki sürecin gerçekleşmesine araç olmayı amaçlamaktadır. Yarının önderlerini donatacak olan bugünkü Türk kilise önderlerinin donatılmasına katkıda bulunmak istiyoruz.

Bu derginin iki ana hedefi vardır: olgunlaşma ve hizmet.

Dergide benimsenen iki temel değer vardır: üstün nitelikli içerik ve okuyucuların yararı.

Kilise önderlerinin eleştirel düşünme, düşüncelerini net bir biçimde belirtme ve farklı görüşleri sevgiyle hoş görmenin yanı sıra, Kutsal Yazılar’a göre değerlendirme kapasitelerini geliştirmeleri can alıcı önem taşır. Bu derginin böyle bir gelişim sürecine yarayacak yapıcı bir ortam sağlayacağını umuyoruz. **e-manet**’in yararlı olması için tepkilerinizi, isteklerinizi ve eleştirilerinizi bildirmeniz gerekecektir. Bunları yazikurulu@e-manetdergi.org adresine veya [Facebook’taki okuyucu grubumuz aracılığıyla](#) iletebilirsiniz.

Çevirmeni belirlenmemiş makaleler Türkçe olarak yazılmıştır.

e-manet’in tüm sayılarını <http://www.e-manetdergi.org> adresli web sitemizden indirebilirsiniz. Ayrıca dergimizde yayınlanan tüm makaleleri interaktif bir dizinde bulabilirsiniz.

Telif Hakları

e-manet’te yayımlanan makalelerin ve karikatürlerin telif hakları, yazarlarına veya onları ilk yayımlayan kurum veya yayınevine aittir. Mesih imanlıları olarak telif hakları yasasını ihlâl etmek istemeyiz. **e-manet** kurulunun aldığı yayın izinleri, makalelerin ve karikatürlerin başka yerlerde (web siteleri dahil), yayımlanmasını kapsamayabilir. İznin nereden alınması gerektiğini öğrenmek için bize yazikurulu@e-manetdergi.org e-posta adresinden ulaşabilirsiniz.

Li-derkenar

Bireysellik Eğilimlerimiz

■ *Chuck Faroe*

Yanıtlamak değil, soru sormak amacımdır bu yazıda. Bir çözüm sunmaktansa, düşünmemiz gereken bir meseleyi düşündürmek istiyorum. Aklınızda şu senaryoyu canlandırın:

Bir imanlı tek başına oturmuş, Kutsal Kitap okuyor. Rab'bi seven bu imanlı, farz edelim ki, şu ayeti okuyor: "Ayık ve uyanık olun. Düşmanınız İblis kükreyen aslan gibi yutacak birini arayarak dolaşüyor" (1Pe. 5:8). Bu kardeş, "düşmanınız" kelimesini tekrarlıyor zihninde. "Evet, bizim düşmanımız... bütün imanlıların düşmanı... yani, benim düşmanım..." diye düşünüyor. Ondan sonra, "Rab, düşmanım İblis beni yutmasın diye ayık ve uyanık olmama yardım et" diye dua ediyor.

Bu, elbette ki, son derece güzel bir senaryo. Bir imanlı Kutsal Kitap'tan Rab'bi nasıl izleyeceğini anlamaya çalışıyor. Ama bu senaryoyla ilgili bir noktaya değinmek istiyorum: Bu imanlı, topluluğuna söylenen bir hükmü tek kişilik olay haline getirdi. Bu durumu daha anlamlı bir şekilde düşünmek için toplumların sözlerle ve metinlerle ilişkilerine değinelim.

Eski toplumlarda okuma yazma ya hiç olmazdı veya bir yazı sistemi olsa bile matbaa olmadığı için çoğu kişinin eline kitap geçmezdi. Böyle sözlü kültürlerde yaşayan insanlar okumazdı, dinlerdi. Hem de normalde grup olarak dinlerdi. Ama matbaanın etkisiyle metinler insanların ellerine geçmeye başladı ve bireylerin tek başına kitap okuma imkânı doğdu. Bu bağlamda, psikolog Erol Göka, sözlü insanların ve okuryazarların *farklı türlü vicdanlara* sahip olduklarını ileri sürer. Göka'ya göre, tek başına oturup kitap okuyan okuryazarlarda "kişisel ve deruni vicdan" gelişir. Sözlü insanlardaysa, "toplumsal ve harici vicdan bulunur." Bu "toplumsal ve harici vicdan"ın nasıl işlediğini de şöyle özetler: "... Sözlü kültürde herkesin açıkça bildiği 'töre'ye uymak çok önemlidir, kötülük ve yasaklar kalıplaşmış ifadeler ve veciz sözlerle alenen bildirilir."¹

"Böyle sözlü kültürlerde yaşayan insanlar okumazdı, dinlerdi. Hem de normalde grup olarak dinlerdi."

Türkiye'de okur yazarlık oranı yüksek olduğu halde, sözlü kültürün tercihleri baskındır. Genellemeneye yapacak olursak da, batı ülkelerinde bireysellik ön plandayken, Türkiye'deki insanlara grup davranışı hakimdir. Peki o zaman, Türkiye'deki kiliselerimizde *toplulu* vicdan ne derecede oluşturuluyor?

Kutsal Kitap, tabii ki, bazı açılardan bize bireyler olarak hitap eder ve bizden bireysel kararlar ve hareketler ister. Buna rağmen, Tanrı'nın Kutsal Kitap aracılığıyla bize öncelikle *topluluklar* olarak hitap ettiği kaçınılmaz bir gerçektir.²

İlk başta bireysel imanlının Kutsal Kitap okuyuşu üzerinde durduk. Şimdi, "Ayık ve uyanık olun. Düşmanınız İblis kükreyen aslan gibi yutacak birini arayarak dolaşıyor" diyen o aynı

ayeti birlikte okuyan, birlikte dinleyen bir grup imanlı düşünün. Bu imanlılar, "Evet kardeşler, grup olarak, ilişkilerimizde, 'ayık ve uyanık' olmak bizim için ne demek olabilir? Bu konuda iş birliği nasıl yapabiliriz? Düşmanımız İblis'in bazılarımızı yutmaması için neler yapmalıyız?" gibi soruları tartışarak Rab'bi *grup halinde* nasıl izleyeceklerini Kutsal Kitap'tan anlamaya çalışıyorlardır...

Kilise olan yeni ailemizde, davranış düzeyinde, *toplu aidiyet* geliştirmek için neler yapmalıyız? Ayrıca, İsa'nın bize buyurduğu her şeye *toplu olarak* uymayı öğrenmek için neler yapmalıyız?

Kilisede "biz" ve "ben" olaylarını nasıl algılıyoruz? Kimliğimizi nasıl anlıyoruz? Kenyalı Anglikan rahip John S. Mbiti, grup kültüründeki kimlik anlayışını tarif etmek suretiyle, "Biz varız, öyleyse ben varım" demiştir.

Mesih birbirinden bağımsız bireysel imanlılar değil, kilisesini (imanlıların topluluğunu) kuracağını söyledi. O var olduğu için *biz* varız.

Kilise olarak da "Biz varız, öyleyse ben varım" demeyi öğreniyor muyuz? **e**

Sonnotlar

¹ Erol Göka, *Türklerin Psikolojisi* (İstanbul: Timaş, 2008), s. 136.

² Bu görüşün savunulması için, bkz. Joseph H. Hellerman, *When the Church Was a Family* (Nashville, Tennessee: B&H Academic, 2009) ve Stephen E. Fowl & L. Gregory Jones, *Reading in Communion: Scripture and Ethics in Christian Life* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 1998).

İhtiyaç Dümeni

■ Neslihan Orancı

İhtiyaç. Saat tutup bir dakikalığına bile düşündüğümde irili ufaklı, derin yüzeysel, kötü iyi ne çok ihtiyacım olduğunu görüyorum! Düşüncelerimden önce sanki hakimiyetini kurmuş da koltuğundan bazen sadece elini sallayarak bile tepkilerime yön veriyor. Hayatım bir gemiyse bu da benim dümenim mi o zaman? Dümenim yüreğim mi, yüreğim ihtiyacım mı? Kendisini ne kadar tanıyorum acaba?

İhtiyaç dediğimiz şeyin, beni günlük yaşamımla ilgili basit kararlardan tutun da, geleceğimi şekillendiren kararlar almaya yönlendiren, somut, dokunabildiğim bir gemi dümeni olarak görüyorum şu an. Hafifçe çevirsem bile rotamı tümüyle değiştirebiliyor. İçimden, çok içimden küçücük bir karar alıyorum, bir sonuca varıyorum, yani dümeni hafifçe kırıyorum, neredeyse attığım her adım, dolayısıyla tüm hayatım değişebiliyor. Ne büyük güç! Ancak bu dümen benzetmesinde belki bir noktada insanı rahatlatan çok basit bir gerçek de var: Kendi dümenimi ben inşa ettim, ben kurdum, yönetimi de benim elimde. Demek ki istersem parçalarını değiştirebilirim, tümünden bile değiştirebilirim, yönetimini de yeniden ele alabilirim. Yani ihtiyaçlarım şekillenebilir, değişebilir, gelişebilir, kırılabılır.

Her eylemimizin ilk motivasyon ayağını oluşturan bu güce nasıl hâkim olabiliriz imanlılar olarak? Hangi yönde ona hâkim olmaya en başta nasıl karar verebiliriz? Esasen hâkim olabilir miyiz bile veya yönlendirebilir miyiz? Yeremya'da dendiği gibi, "Yürek her şeyden daha aldatıcıdır, iyileşmez, onu kim anlayabilir" (Yer. 17:9)? Bu konuda sorulabilecek sorular çok.

"İhtiyaçlarımız şekillenebilir, değişebilir, gelişebilir, kırılabılır."

Yanıtları yakalayabilmek için öncelikle ihtiyaç dümenimin tüm yapısını tanımam gerekiyor. Hangi ağaçtan, hangi metallerle, nasıl desteklenerek yapıldığını bilirsem kırılgan ve güçlü yönlerini de bir nebze tespit edebilirim. Tüm yönlerini tespit ettim diyelim, bu sefer benim dışımda gelişen etkenler var; hava, yol... başkalarının dümeni! Ama herhalde nereye gittiğimi bilmek en temel sabitlerden biri olur. İhtiyaçlarımı belirleyen güdülerimin bir rotaya ihtiyacı var. Güçlü rüzgarların savurduğu yöne elimde olmadan kaysam bile o rota beni güvende tutar. Ne çok şey bu dümene bağlı... Sıkı sıkıya tutunuyorum ona bu yüzden. Çoğunlukla fark etmiyorum bile elimi ayırmadan yoluma böyle devam ettiğimi.

Öyleyse her şey "yolundayken" yolumu neden değiştireyim, hatta değiştirmek ister miyim? Değiştirmek de nereden çıktı dersek, sadece Yeremya 17:5-8 ayetlerden bile insana güvenenin, insana dayananın ne kadar kuru, çorak kalacağını öğreniyorum; orada Rab'be güvenenin, dayanağını Rab'den alanın nasıl yeşil, diri kaldığından söz ediyor, ben buna burada rota diyorum. İhtiyaçlarımın rotasını Rab'be teslim etmediğim sürece aslında kayıyım. İhtiyaçlarımın mutlaka kötü olması gerekmez; insan olarak sevmeye, sevince, adalete, güzel şeylere, görmeye, işitmeye vs. ihtiyaç duymamda bir kötülük yok, bunları kendi denetimimde yürütmeye çalıştığımda rotam bozuk oluyor, sorun bu.

Madem ortada bir dümen var dedik, Rab'bin benim hayatım için amaçladıkları ile bu dümeni aynı rotaya getirmek mümkün mü? Bu sorunun devamı, belki de bir parçası olarak, ihtiyaç

konusunda en zayıf yönümüz, aynı zamanda hedefimiz diye düşünüyorum: İhtiyaçlarımı Rab'bin benim için tasarladıklarıyla denk kılmak; böylece Rab'den ve O'nun yolundan, varlığından, isteklerinden zevk almak. Yeremya 17:5-8 ayetler arası da bana bunu öğretiyor. İş bana kalırsa kuruyorum, dağılıyorum, yeni yollar belirlemeye çalışıyorum, olmuyor, hırslanıyorum, debeleniyorum, yoruluyorum, bitkin halde kayboluyorum.

İhtiyaçlarımı Rab'be teslim etmek bence bu dünyada yaşadıkça, ömür boyu, adım adım süren bir macera. En önemli ihtiyaçlarımı tek tek ele alabilirim burada, ancak burada aslında bana sadece bir prensip gerekiyor. Bu prensip benden bağımsız olmalı, çünkü ihtiyaçlarım nihayetinde birer dümendir. Değişebilen, güvenilirmez şeylere varlığımı teslim edemem, edersen eninde sonunda sarsılırım. Oysa tutunacağım bu prensip bana ömür boyu yardım sağlayacak tek çapa. Geçenlerde bir arkadaşımın vaazında çapadan bahsetmişti, o bildiğimiz, sevdiğimiz ayetle: "Canlarımız için gemi demiri gibi sağlam ve güvenilir olan bu umut, perdenin arkasındaki iç bölmeye geçer" (İbr. 6:19). Şimdi burada gemi demiri çapa mıdır, değil midir tartışmasına girmeden, sadece bir şeyi hatırlamak (ve hatırlatmak) istiyorum: Her durumda sadece Rab'be güvendiğimiz sürece, elimizde dümen, isterse dalgalar bizi

"Her durumda sadece Rab'be güvendiğimiz sürece kaybolmayacağız, çünkü gemi demirimiz bizim bilinmedik güvensiz yerlere sürüklenmemize izin vermez!"

sürüklesin, kaybolmayacağız, çünkü gemi demirimiz bizim bilinmedik güvensiz yerlere sürüklenmemize izin vermez! Bunun sağlam güveni cebimizde dursun, bir şeyden daha bahsetmek istiyorum bitirmeden önce.

Ailesi balıkçılıkla uğraşan bir arkadaşım, "kerteriz alma" deyişinden bahsetmişti bana bir keresinde. Balığa açılmışken bol balık topladıkları alanı yeniden bulabilmek için kullandıkları bir yöntemmiş bu. En az iki üç ayrı yöne bakıp

buldukları konumu bir şekilde noktayla belirlerlermiş. İşte, sağına baktın, orada kıyıyı görüyorsun, kendini kıyıya hizaladığında bir tepe var, tepedeki dört ağacın ilkinde denk geliyorsun. Soluna baktın, şekli belirgin büyük bir kayalığa hizalanmışsın, arkanı döndün mü de sahilde tam ovanın en çukur noktasına denk geliyorsun. Kerterizi aldın artık. Sonraki geleceğin ilk nokta burası olacak. Artık kaybolsam da, kerterizim sabitlerden oluştuğu için yolumu, yönümü yeniden bulabilirim.

Tüm yaşamını "normal şartlar altında" sürdürebilen kimseyi tanımiyorum. Madem alegoriden gidiyoruz, siz de benimle hayal edin şimdi. Güçlü dümenim elimde, kararlarımı da Rab'be dayanarak almışım yani, güvenle yolumdayım, alışmışım da rotama, öylece rahat rahat gidiyorum. Ancak tabii benim dışımda etkenler var. Dalgalar kabarmış, elimdeki tüm aygıtlar bozulmuş, fırtına ortalığı sarmış, dümenim her yere savuruyor beni, ben de onu. Sabitimi bulmaya çalışsam ne yazar? Karmaşadan, savaştan, fırtınadan göz gözü görmüyor! Ne yapacağım? Hiçbir şey bana yardımcı olmuyor. Bildiğim rota kayıp. Dümeni nereye çevirsem yararsız. Dümenle bile yapacağım hiçbir şeyin anlamı yok artık, çünkü ihtiyaç duyduğum her şey bir bir yok oldu gözümün önünde.

Tüm kerteriz noktalarım gözden kaybolmuş, paramparça olmuş olabilir; hatta dümen kırılmış, gemi bile dağılmış olabilir, ayağımın altında her şey kayıyor, suya batıyor, beni de içine çekmeye çalışıyor olabilir.

Tümüyle hareketsiz, çaresiz kaldığım o an bile usanmadan Rab'be yakarabilirim. Çünkü benim kerterizim, suların üzerinde yürüyerek bana gelen, elini bana uzatan, elimden tutup beni suların üzerinde yürüten Rabbim'dir. **E**

“Bir Şey Olmaz” Demeyin: Özdeyişler’de İhtiyatlı Olmak Kavramı (5. Bölüm)

❖ *Chuck Faroe*

Başarılı olmak ister misiniz? Saygınlık, zenginlik ve ilişkiler konularında gelişmek ister misiniz? O zaman okumaya devam edin! Az bilinen bir gerçektir ama Türkiye’de 1935’ten önce kimse başarılı değildi – muvaffaktılar!¹ Ama “başarı” her ne kadar 1935’te yeni türetilmiş bir kelime olsa bile, “başarı”nın türetildiği *başarmak*, kullanımı 14. yüzyıla dayanan özgün bir Türkçe kelimedir. Eski dönemde de *başarmak*, “idare etmek” ve “elde etmek, istediğini bulmak” anlamlarında kullanılırdı.² Çağdaş sözlükler de *başarmak* kavramını çok farklı tanımlamaz; *başarmak* kelimesi çoğunlukla “bir işi istenen şekilde sonuçlandırmak” şeklinde tanımlanır.

Peki o zaman, nasıl başarılı olunur? “Başarı merdiveni” nasıl tırmanılır? Yaygın bir düşünceye göre, başarılı olmak için *imaj* çok önemlidir. “Yenilmez görünün.” “Güler yüzlü olun.” “Başarı sağlayacak renkler giyinin.” (Söz gelimi, yeşil giyinmeli, çünkü para çağrıştırır veya siyah, çünkü ciddi ve esrarengiz bir insan olduğunuza dair duygular uyandırır.)³ Başarılı olmak için *çevre* ve hatta *torpil* olaylarına da değinilir. Bu konudaki bir öğüt şöyledir: “Yüksek mevkilerdeki ve ilerlemenizde size yardımcı olacak kişileri etrafınızda bulundurmaya olabildiğince özen gösterin.”⁴ Hani dedikleri gibi, neler bildiğiniz değil, kimlerle tanıştığınız önemlidir!

Bu görüşlere karşıt olarak önde gelen kişisel gelişim uzmanı Stephen Covey, başarının *imaja* değil, *karaktere* dayalı olduğunu savunmuştur. 200

yıl zarfında ABD’de yayımlanan başarı literatürünü gözden geçiren Covey, 2. Dünya Savaşı’nı izleyen 50 yılda çıkan eserlerde başarılı olabilmek için imaj ve bir takım kestirme çözümlerin ön planda olduğunu fark etmiştir. Covey’ye göre, bu yaklaşım bazı yüzeysel ilerlemeler sağlasa bile, daha derin düzeydeki kronik sorunları çözeceği yerde iltihaplanıp nüksetmeye bırakır. Covey, başarı literatürünün ilk 150 yılını araştırdığındaysa, bu eserlerin başarılı olmayı *karakter gelişimine* bağladıklarını tespit etmiştir. Bu bağlamda Covey, “yaklaşık 150 yıllık o ilk dönemin neredeyse bütün eserleri, *Karakter Etiği* denebilen yaklaşımın başarının temeli olduğunu vurgulamıştır. Karakter Etiği derken, dürüstlük, alçakgönüllülük, sadakat, ölçülülük, cesaret, adalet, dayanma gücü, çalışkanlık, gösterişsizlik, edep gibi şeyler söz konusudur” der.⁵

Bu serinin başka bir yazısında, “gerçek anlamda başarılı olmak için olgun ve erdemli karakter gereklidir” diyerek Covey’nin savunduğu gerçeğe değinmiştik.⁶ Özdeyişler’de ‘ihtiyatlı olmak’la doğrudan ilgili sekiz ayet var. Bu yazıda bunların son üçünü (14:18; 22:3 ve 27:12)

“*Karakter Etiği derken, dürüstlük, alçakgönüllülük, sadakat, ölçülülük, cesaret, adalet, dayanma gücü, çalışkanlık, gösterişsizlik, edep gibi şeyler söz konusudur.*”

işleyerek ihtiyatın bizi saygınlık, zenginlik ve ilişkiler konularında başarılı olmaya nasıl yönlendirdiğine bakacağız. Belki de en önemlisi, az yukarıda belirtildiği gibi, bu ayetler Tanrı katında gerçek başarının ne olduğunu daha iyi kavramamıza yarayabilir. İşleyeceğimiz ayetler şunlar:

*Saf kişilerin mirası akılsızlıktır,
İhtiyatlı kişilerin tacı ise bilgidir. (14:18)*

*İhtiyatlı kişi tehlikeyi görünce saklanır,
Bönse öne atılır ve zarar görür. (22:3; 27:12; Aynı ayet tekrarlanır.)*

Yükselmenin yolu nedir? Ast üst ilişkilerinde yükselmenin işleyişi şu nükteli sözlerle açıklanmıştır: “Baş olmak, el öpmekle başlar. Baş olunca Baş’lar, el öptürmeye başlar.”⁷ Ama Kutsal Kitap’ın “baş olmak” anlayışına göre, sadece yüksek mevkilerdeki kişilere saygı göstermek (veya dalkavukluk yapmak!) ya da başarılilik imajını yaratmak gibi yöntemlere başvurmaktansa, egemen olan Tanrı’yı neyin hoşnut ettiğini ayırt ederek o yoldan gitmeliyiz (bkz. Ef. 5:10). Nitekim Musa, Tanrı halkına şöyle demiştir: “RAB sizi kuyruk değil baş

yapacak. Eğer bugün size ilettiğim Tanrınız RAB’bin buyruklarını dinler, onlara iyice uyarsanız, altta değil, her zaman üstte olacaksınız” (Yas. 28:13).

Doğruluk yolunda sergilenen erdem, egemen olan Tanrı’yı hoşnut eder. Hayatın sonuçlarını esrarengiz bir şekilde yönlendiren lütufkâr ve egemen Tanrı da ihtiyatlı kişiyi gerçek anlamdaki başarıyla kutsar. O zaman son üç ayetimize bakalım.

*“Hayatın sonuçlarını
esrarengiz bir şekilde
yönlendiren lütufkâr ve
egemen Tanrı da ihtiyatlı
kişiyi gerçek anlamdaki
başarıyla kutsar.”*

Nereye Sokağı⁸

*Saf kişilerin mirası akılsızlıktır,
İhtiyatlı kişilerin tacı ise bilgidir.*

14:18’de *ihtiyatlı* kişiler *saf* kişilerle karşılaştırılır.⁹ Bu karşılaştırmada *saf* kişinin *mirası*, *ihtiyatlı* kişinin *tacı* ise söz konusudur. Her iki terim de, mecaz olarak, sahibinin hayatını tanımlar. *Miras*, kişiye sonunda kalan bir şey, kalıcı mülküdür. *Taç* ise, “bir ödül ve kıvanç kaynağıdır.”¹⁰ Bazı yorumcular, *saf* kişi zaten akılsızdır diyerek akılsızlığın *saf* kişiye *miras* kalabileceğine itiraz edip ilgili İbranice kelimenin “süs”¹¹ olarak okunmasını teklif etmiştir.¹² Ama burada *saf* ile *akılsızın* arasındaki nüans kaçırılmaktadır. Özdeyişler’de akılsız/ahmak kavramını karşılayan yakın anlamlı kelimelerin arasında *saf*/bön olarak çevrilen kelime (İbranice *petî*) herhalde bunların en hafifidir, çünkü Özdeyişler’deki kullanımında *saf*, kolayca etkilenen, dolayısıyla kolayca aldatılan ama hâlâ eğitilebilen kişidir. Bu açıdan *saf*, *akılsız/ahmak* (İbranice *evîl* ve *kesîl*) veya *alaycı* (İbranice *lêş*) gibi kaşarlanmış¹³ akılsızlara henüz benzememektedir. Henüz, diyorum, çünkü safın sorumsuzca vurdumduymazlığı giderek daha da pişkin akılsızlığa doğru kaymasına rahatlıkla sebep olur. *Saf* kişi böylece kendini akılsızlığa alıştıran karakterinde bir akılsızlık birikiminden başka bir şeye sahip olmayacaktır. Nitekim Özdeyişler’de, “Ahmakların ahmaklığı ahmaklıktır” (14:24 TSV) denir.¹⁴

Saf kişinin *mirası* akılsızlıksa, *ihtiyatlı* kişinin *tacı* bilgidir. Safın akılsızlaşma süreci “gayri ihtiyari” gerçekleşmiş olsa bile, *ihtiyatlı*nın bilgi birikimiyle taçlanması, “attığı her adımı” hesaplayarak, büyük bir bilinçlilik ve kararlılık sonucudur (bkz. Özd. 14:15).¹⁵ Bu bağlamda *bilgi*, daha önceki bir yazımızda da belirttiğimiz gibi,¹⁶ sadece çeşitli konularla ilgili bilgi noktaları değil, bir nevi hayat ustalığıdır. Bu konuda Van Leeuwen, “Kutsal Kitap’taki bilgelik

anlayışı önemli ölçüde pratik bilgiyi ve her türlü beceri ve uğraşla ilgili olarak uygulama yeteneğini kasteder...” demiştir.¹⁷ İhtiyatlı kişiler, Tanrı’nın hoşnut kaldığı ahlak anlayışını içselleştirdikleri için tehlikelerden ve tuzaklardan uzak durdukları gibi, üstünlük ve saygınlık kazanır.¹⁸ İhtiyatlı kişinin akıbeti, bilgi tacı, işte böyledir.

Yukarıda tekil bir ayet olarak işlediğimiz 14:18’i yakın bağlamı içinde değerlendirirsek, 14:18 ve 14:24 ayetlerinde bulunan *taç* kelimesi¹⁹ bir çerçeve oluşturur:²⁰

*Saf kişilerin mirası akılsızlıktır,
İhtiyatlı kişilerin tacı ise bilgidir. (14:18)*

*Bilgelerin tacı servetleridir,
Akılsızlarsa ahmaklıklarıyla tanınır. (14:24)*

Taç, başlı başına bir saygınlık simgesidir. 14:18-24’teki ayetler grubunda da “gerçek saygınlık”la ilgili bir vurgu görmek mümkündür. Nasıl ki ustaca yaşanan hayat saygınlık kazanır (14:18, bilgi = taç), bilgeliğin sonucu olarak sağlanan refah (14:24,

“Taç, başlı başına bir saygınlık simgesidir.”

servet = taç)²¹ da bir saygınlık belirtisidir. Bu ayetler grubunda Özdeyişler’in öncelikle hitap ettiği kesim olan gençlere ahlak eğitimi sunar ve bilgelikle yaşanan böyle bir yaşantının saygınlık ve refah ile ödüllendirileceğini gösterir.²² Buna göre, muhtaç insanlar için duyulan kaygı (“Ne mutlu mazluma lütfedene,” 14:21), ilişkilerinde dürüstlüğü (“iyilik tasarlayan sevgi ve sadakat kazanır,” 14:22) ve işlerinde çalışkanlığın (“her emek kazanç getirir,” 14:23) önemi vurgulanır. Bu eğitim de dünyanın alışılmış saygınlık anlayışına karşı gelir. Sözgelimi, “Komşusu bile yoksulu sevmez, oysa zenginin dostu çoktur” diyen 14:20 böyle davranmayı önermez, gerçekçi bir gözlemde bulunur. Hemen izleyen ayette de, “Komşuyu hor görmek günahdır” diyerek bu yanlış saygınlık anlayışını düzeltir (14:21). Saygınlığın, evreni esrarengiz bilgeliğiyle yöneten Tanrı tarafından sağlanan bir armağan olduğu özellikle 14:19’dan anlaşılır: “Alçaklar iyilerin önünde, kötüler doğruların kapısında eğilirler.” Biz daha bu dünyadayken bu durum Tanrı’nın takdiriyle gerçekleşebilir ama gerçekleşmese bile, dirilişte sonsuzlarca yaşanacaktır (bkz. Dan. 12:2-3).

Şimdi, ihtiyatla ilgili son özdeyişimize bakalım.

Karışmama Sanatı

*İhtiyatlı kişi tehlikeyi görünce saklanır,
Bönse öne atılır ve zarar görür.*

Bu özdeyiş neredeyse aynı şekilde²³ 22:3 ve 27:12’de tekrarlanır. Burada her ne kadar ihtiyatlı ve bön kişiler paralel bir yapı içinde karşılaştırılsa bile, özdeyişteki paralellik özenli değildir. Bunu basit bir tabloda gösterebiliriz:

İhtiyatlı	tehlikeyi görür	saklanır	[zarardan kurtulur]
Bön	[tehlikeyi görse bile?]	öne atılır	zarar görür

Böylece, özdeyişi dinleyen (veya okuyan) kişi betimlenen durumu düşüncelerinde canlandırırken bir şekilde boşlukları doldurmak durumunda kalır.²⁴ Bu ayette “tehlike” olarak çevrilen kelime fiziksel veya ahlaksal tehlike kastedebilir. Aynı şekilde, “görünce” olarak çevrilen kelime fiziksel görme kapasitesini veya ahlaksal kavrayışı kastedebilir.²⁵ Böylece, özdeyişte açıklanan durumu tasavvur eden kişi, bilinç altında ve sezgisel de olsa, *Bu kişi*

kendini neden tehlikeden kurtaramıyor? Görmüyor mu? Anlamıyor mu? Aldırış etmiyor mu? gibi sorularla karşılaşır. Üstelik, karşısına ne çıkarsa çıksın, bön kişinin yoluna devam edeceği gibi bir izlenim bırakılır. Bu şekilde ifade edilen özdeyiş, bön ile ihtiyatlının arasındaki farkı daha da düşündürür.

Peki, bu özdeyişin temel anlamını yukarıdaki gibi değerlendirdikten sonra, iki ayrı ayet (22:3 ve 27:12) olarak değerlendirmeye gerek var mı? Aslında, var. Bu yanıt, tekil özdeyişlerin bağlamlarıyla ilişkisine dayanmaktadır. Eskiden, Özdeyişler araştırmalarında, en azından 10:1-22:16 ayetlerden oluşan ana koleksiyonda, tekil ayetlerin birbirinden bağımsız olduğu görüşü yaygın kabul görmekteydi. Fakat daha yakın dönemde, Özdeyişler’in derleme sürecinde yapılan editörlük nedeniyle, tekil özdeyişlerin belirli bir düzeye kadar gruplar içinde yerleştirilerek bağlamdan da anlam kazandığı kanısı savunulmaktadır.²⁶ Bazı bilginler, Özdeyişler’de çok geniş çaplı, girift şiirsel düzenlerin olduğunu ileri sürer.²⁷ Fox bu görüşü inandırıcı bulmamaktadır. Bir kere, Özdeyişler’in koleksiyonlarını derleyen editörlerin çok sayıda papirüs fişlerle (veya kafalarında) mevcut özdeyişleri düzenledikleri düşüncesi gerçekçi değildir, der. Ayrıca Fox, kendisinin Özdeyişler’in İbranice metnini okuduğunda

“Tekil özdeyişlerin yer aldığı grupta nasıl bir tema verildiğini göz önüne alarak söz konusu özdeyişin vurgusunu daha iyi anlayabiliriz.”

böyle bir düzeni fark edemediğini kaydetmektedir.²⁸ Fox’un önerdiği ve bizim de bu yazılarda izlediğimiz “lâf lâfı açıyor”²⁹ yaklaşımı daha makuldür. Sonuç olarak, tekil özdeyişlerin yer aldığı grupta nasıl bir tema verildiğini göz önüne alarak söz konusu özdeyişin vurgusunu daha iyi anlayabiliriz.

O zaman, bu tek özdeyişin iki farklı bağlamda nasıl anlam kazandığına özet bir şekilde bakalım.

22:3 ayetinin öncesindeki ve devamındaki ayetlerin nasıl bir gruplaşma içinde oldukları konusunda yorumlar muhteliftir.³⁰ Ama Özdeyişler 22:1-16 ayetlerinde *zengin/zenginlik* ile ilgili İbranice kökteş kelimeler 22:1, 2, 4, 7 ve 16’da geçer³¹ ve zengin yoksul ilişkisi vurgulanır (22:2, 7, 9, 16). Ayrıca egemen Tanrı’nın serveti nasıl görmemiz gerektiğini anlattığı 22:1, 9 ve 16 ayetlerinin bir nevi çerçeve oluşturduğunu düşünmek akla yatkındır:

*İyi ad büyük servetten,
Saygınlık gümüş ve altından yeğdir. (22:1)*

*Cömert olan kutsanır,
Çünkü yemeğini yoksullarla paylaşır. (22:9)*

*Servetini büyütme için yoksulu ezenle
Zengine armağan verenin sonu yoksulluktur. (22:16)*

İlginç bir şekilde 22:6-7 ve 22:15-16 ayetlerinde gençlerin eğitim ihtiyacı ve zengin yoksul ilişkisi olguları yan yana geçer.

22:3 ayetimizdeki *zarar* olarak çevrilen kelime, “hukuken çarptırılan parasal ceza” anlamını taşıyan teknik bir terimdir.³² Fox, kelimenin bu anlamından yola çıkarak, başkalarının kavgasına karışan bön kişinin de yetkililer tarafından cezaya çarptırılacağı gibi bir durumun öngörüldüğünü tahmin eder. Fox, bu bağlamda, “Biri burnunu başkalarının kavgalarına sokarsa hikmetli değil!” diyor.³³ Waltke ise, 22:3 ve 22:4 (*Alçakgönüllülüğün ve RAB korkusunun ödülü, zenginlik, onur ve yaşamdır*) ayetlerinin bir grup oluşturduğunu savunarak, burada cezayı çarptıran ve ödül verenin Tanrı’nın kendisi olduğunu düşünür. “Egemen olan Tanrı zaten hem zengini hem de yoksulu yaratır [bkz. 22:2] ama aynı zamanda insanların

akılsızlığı yoksulluğa yol açar... ve Tanrı insanları sorumlu tutarak zenginleştirir veya yoksullaştırır” diyor.³⁴

Sonuç olarak ihtiyatlı kişi, kendisini ilgilendirmeyen³⁵ ve maddi zararlara yol açabilecek durumlarda atılgan değil, Rab’bin önünde alçakgönüllülükle temkinli davranır. Böylece ihtiyatlı kişinin hangi durumlara karışmayacağını bilmesi onu daha müreffeh kılar.

Şimdi incelediğimiz özdeyişin tekrarlandığı 27:12 ayetine bakalım. Bu ayetin etrafındaki özdeyişlerin nasıl gruplaşmış olabileceği konusunda da fikir birliği yok. Fox Özdeyişler’in 27. bölümündeki ayetlerin teması olmayan tekil özdeyişlerden oluştuğunu söyler.³⁶ Garrett, 27:11-27 ayetlerinde “Bir Babanın Öğütleri” konulu bir grup oluşturulduğunu öne sürer.³⁷ Waltke ise, 27:1-22 ayetlerinde, dostluk konulu bir gruplaşma olduğunu iddialı bir şekilde savunur ve hatta bu ayetlerin “Dostluk Elkitabı” olarak adlandırılabilirliğini söyler!³⁸ Aynı ayetlerin olası ortak konuları hakkındaki yorumların bu kadar farklı olabilmesinden ibret almalıyız. *Yorumlarımızı metinden alıyor muyuz? Yoksa metne bulmak istediğimiz temaları mı dayatıyoruz?* diye sormakta yarar vardır.

“Sonuç olarak ihtiyatlı kişi, kendisini ilgilendirmeyen ve maddi zararlara yol açabilecek durumlarda atılgan değil, Rab’bin önünde alçakgönüllülükle temkinli davranır.”

Gene, “lâf lâfı açıyor” denen nispeten ölçülü yaklaşımla bu ayetlere baktığımızda, 27:12 ayetinin etrafında *ilişkilerle ilgili* kelimelerin sıkça bulunduğunu söyleyebiliriz: *düşman/dost* (27:6); *yuva/yurt* (27:8); *dost* (27:9); *dost (2x)/kardeş (2x)/komşu* (27:10); *tanınmayan biri/yabancı* (27:13); *komşu* (27:14); *kadın (2x)* (27:15-16, muhtemelen bir kocanın eşi kastedilir burada). Genel olarak sağlıklı ilişkiler hakkında öğütler veren bu özdeyişler içinde, incelediğimiz ayeti izleyen özdeyişin nasıl bir tehlikeden saklanması gerektiğini ima ettiğini düşünmek mümkündür:

*İhtiyatlı kişi tehlikeyi görünce saklanır,
Bönse öne atılır ve zarar görür. (27:12)*

*Tanımadığı birine kefil olanın giysisini al;
Bir yabancı için yapıyorsa bunu,
Giysisini rehin tut. (27:13)*

Özdeyişler’de kefil olmaya karşı son derece ciddi uyarılar var (bkz. 6:1-5; 11:15; 17:18 ve 20:26). Birine borç verdiğimizde, geri ödeyip ödemeyeceği her zaman bilemeyebiliriz. Ama iş orada, bizim verdiğimiz para miktarıyla biter. Fakat üçüncü bir kişiye (veya kuruma), kefil olduğumuz kişinin nasıl davranacağı konusunda garanti vermemiz oldukça zordur! Özdeyişler bu konu hakkında oldukça karamsardır. Hele, 27:13’te tanıdık olmayan, yabancı birine kefil olunur. İnsan tanımadığı biri için neden kefil olmaya razı olur? Fox’a göre, bazen insanlar ücret almak için başkasına kefil olurdu.³⁹ Tabii ki, birinin akrabası, arkadaşı veya komşusu, kendi tanıdığı birine kefil olmamızı isteyebilir. O durumda razı olmazsak, ayıp olmaz mı? Belki ilişkilerimizin zedelenmemesi için böyle bir teklife razı olabiliriz. Ama burada Nasrettin Hoca’nın “tavşanın suyunun suyu” dediği tür ilişkiler söz konusu olur. Böyle bir düzenlemeye razı olan kişi, sevgi ve sadakatten dolayı hareket etmektense, muhtemelen “insandan korktuğu için” öyle davranmış olur ve bu bir tuzak oluşturur (bkz. Özd. 29:25). İhtiyatlı kişi, iyi arkadaş olmak ister, ama en sonunda sağlıklı ilişkilerin sağduyu da içermeleri gerektiğini anlar. Sevilmek için akılsız ve zararlı davranışlara kapılmaz.

Bu yazıda egemen olan Tanrı'nın lütfkâr takdiriyle, ihtiyatlı olmanın saygınlık, zenginlik ve ilişkilerde, gerçek anlamda, daha başarılı olmamıza nasıl yarayabileceğini gözden geçirdik. Böylece, Özdeyişler'deki ihtiyatlı olmakla ilgili ayetleri işlemiş bulunuyoruz. Bu yazılar serisinde ihtiyatla ilgili baktığımız bazı konuları toparlamak için, ileride son bir yazımız olacaktır.

Sonnotlar

- ¹ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı* (İstanbul: Adam Yayınları, 2002), s. 61; Geofferey Lewis, *The Turkish Language Reform* (Oxford: Oxford University Press, 1999), s. 110.
- ² *Tarama Sözlüğü, Cilt 1: A-B* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963), s. 419-20.
- ³ Bu düşünceler yaygındır ve çeşitli İnternet sitelerinden derlenmiştir.
- ⁴ “Nasıl başarılı olunur?”, *Renkli Not*, < <http://www.renklinot.com/soru-cevap-2/nasil-basarili-olunur.html> > (21.09.2017 tarihinde erişildi).
- ⁵ Stephen R. Covey, *The 7 Habits of Highly Effective People* (New York: Free Press, 2004), s. 18.
- ⁶ Chuck Faroe, “‘Bir Şey Olmaz’ Demeyin: Özdeyişler’de İhtiyatlı Olmak Kavramı (3. Bölüm)”, *e-manet*, Sayı 46 (Nisan-Haziran 2017), s. 10.
- ⁷ Nihat Aytürk, “Yönetim Sanatı”, *NihatAyturk.com* < <http://www.nihatayturk.com/ysanati.html> > (21.09.2017 tarihinde erişildi).
- ⁸ Bülent Ortaçgil, Nereye Sokağı'nın “ütopik dünyası ile gerçek dünyayı birbirine bağlayan bir köprü” olduğunu söylemiştir. Ortaçgil'in şarkısı derin ve değişik duyguları uyandırdığı gibi, adı da türlü imgelerle kavramları çağrıştırır. Bu bağlamda Ortaçgil'in bu yaratıcı tabirini hayat yolculuğumuzun hangi akıbete doğru ilerlediği sorusunu çağrıştırmak için kullanıyorum.
- ⁹ Bu serinin ikinci yazısında *saf* ile *ihthyatlı* kavramlarının arasındaki ilişki ve saf kişinin nitelikleri üzerinde durmuştuk. Bkz. Chuck Faroe, “‘Bir Şey Olmaz’ Demeyin: Özdeyişler’de İhtiyatlı Olmak Kavramı (2. Bölüm)”, *e-manet*, Sayı 44 (Ekim-Aralık 2016), s. 7-8.
- ¹⁰ Özdeyişler’de *taç* hep haklı olarak övünülen bir durumu kasteder: “*Erdemli kadın kocasının tacıdır*” (12:4); “*Bilgelerin tacı servetleridir*” (14:24); “*Ağarmış saçlar onur tacıdır*” (16:31); “*Torunlar yaşlıların tacıdır*” (17:6). Michael V. Fox, *Proverbs 10-31* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2009), s. 579.
- ¹¹ Krş. Özdeyişler 3:21-22: sağlam öğüt ve sağgörü “*boynuna güzel bir süs olacak.*”
- ¹² Duane A. Garrett, *Proverbs, Ecclesiastes, Song of Songs* (Nashville, Tennessee: Broadman Press, 2003), s. 144; William McCane, *Proverbs* (Philadelphia: Westminster, 1970), 467.
- ¹³ Böylece, örneğin, Özdeyişler’de, “*Alaycı kişi [lêş] azarlansa da aldırılmaz*” (13:1), “*Ahmağı [evîl] buğdayla birlikte dibekte tokmakla dövsen bile, ahmaklığından kurtulmaz*” (27:22) ve “*Ahmaklığını tekrarlayan akılsız [kesîl], kusmuğuna dönen köpek gibidir*” (26:11) denir.
- ¹⁴ Fox, *Proverbs 10-31*, s. 579; Derek Kidner, *Proverbs* (Leicester, İngiltere: Inter-Varsity Press, 1964), s. 109.
- ¹⁵ Franz Delitzsch, *Proverbs, Ecclesiastes, Song of Solomon* (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans), s. 303.
- ¹⁶ Chuck Faroe, “‘Bir Şey Olmaz’ Demeyin: Özdeyişler’de İhtiyatlı Olmak Kavramı (1. Bölüm)”, *e-manet*, Sayı 44 (Temmuz-Eylül 2016), s. 9-10.
- ¹⁷ Raymond C. Van Leeuwen, “Building God’s House: An Exploration in Wisdom,” in *The Way of Wisdom: Essays in Honor of Bruce Waltke*, Ed. J. I. Packer and Sven K. Soderlund (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2000), s. 205.
- ¹⁸ Bruce Waltke, *The Book of Proverbs, Chapters 1-15* (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 2004), s. 597.
- ¹⁹ Burada taç anlamına gelen iki eşanlamlı İbranice kelime kullanılır. Bkz. a.g.e.
- ²⁰ Özdeyişler’in 14. bölümünde *ihthyatlı* vurgusuna dayalı, üç ayet grubunu içeren ve zincirleme oluşturan bir yapısal düzen görülmektedir: 14:8-15 (8’de ihtiyatlı/akılsız; 15’te saf/ihtiyatlı), 14:15-18 (15’te saf/ihtiyatlı; 18’de saf/ihtiyatlı) ve 14:18-24 (18’de saf/ihtiyatlı+taç; 24’te bilge+taç/akılsız). Bu gruplaştırma içinde, 14:15 ve 14:18, ‘janus’ (yani hem geriye hem de ileriye yönelik) ayetleri olarak, yukarıda sözü edilen zincirleme yapıyı oluşturur (bkz. Waltke, a.g.e., 593-94). Ayrıca bir çerçeve oluşturarak üç ayet grubunu bağlayan bir unsur, ilk ve son ayetlerinin ikinci satırlarında (14:8b ve 14:24b) tekrarlanan “akılsızların ahmaklığı” (İbranice *’ivvelet kesîm*) tabiridir. Bu durum göz önünde tutulursa, Özdeyişler’deki ihtiyat konusuna ilgi duyan kişiler için 14. bölüm, ‘ihtiyat bölümü’ olarak, özellikle incelemeye değerdir.
- ²¹ Bizi bilge olmaya özendiren olgu zenginleşme arzusu değil, RAB korkusudur (Özd. 9:10). Ama samimi isteğimiz Rab’bi hoşnut eden bilgelikse, bilgelik bize birçok açıdan maddi ve manevi refah kazandırabilir. Nitekim Bilgelik, “*Zenginlik ve onur, kalıcı değerler ve bolluk bendedir*” diyerek bizleri çağırır (Özd. 8:18).

- ²² Garrett, *Proverbs*, s. 145.
- ²³ “İki *vav* bağlacı ve aynı anlama gelen farklı bir fiil kipi dışında bu gruptaki iki özdeyiş aynıdır.” Knut Martin Heim, *Poetic Imagination in Proverbs: Variant Repetitions and the Nature of Poetry* (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1993), s. 512.
- ²⁴ A.g.e., s. 513-15.
- ²⁵ Bruce Waltke, *The Book of Proverbs, Chapters 15-31* (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 2005), s. 201.
- ²⁶ Burada sözü edilen yeni yorumlama anlayışı yaklaşık olarak 1979’dan itibaren gelişmektedir. Andreas Scherer, “Is the Selfish Man Wise?: Considerations of Context in Proverbs 10:1-22:16 with Special Regard to Surety, Bribery and Friendship,” *JSOT* 76 (1997), s. 59-61.
- ²⁷ Sözelimi, Raymond C. Van Leeuwen, *Context and Meaning in Proverbs 25-27*; SBL Dissertation Series 96, (Atlanta, Georgia: Scholars, 1988).
- ²⁸ Fox, *Proverbs 10-31*, s. 481, 776. Üstelik Fox, bu görüşü ileri süren Van Leeuwen’in kendi hazırladığı Özdeyişler yorum kitabında bu düzenleme anlayışına çok bağlı kalmadığını gözlemlemektedir!
- ²⁹ Fox’un bu anlayışı için, Faroe, “İhtiyatlı (3),” s. 12, sonnot 4’e bkz.
- ³⁰ Paul E. Koptak, *NIV Application Commentary: Proverbs* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2003), s. 516.
- ³¹ Waltke, *Proverbs, Chapters 15-31*, s. 197.
- ³² A.g.e., s. 201; Fox, *Proverbs 10-31*, s. 696.
- ³³ Fox, a.g.e., s. 696-97.
- ³⁴ Waltke, *Proverbs, Chapters 15-31*, s. 201.
- ³⁵ Tabii ki, burada adaletin saptırıldığı bir durum kastedilmez; bkz. Özd. 24:12.
- ³⁶ Fox, *Proverbs 10-31*, s. 775-76. Buna rağmen, örneğin, 27:1-2, 3-4 ve 5-6 ayetlerinin birer grubu anlattıklarını fark etmek zor değildir. Bkz. Garrett, *Proverbs*, s. 215-17.
- ³⁷ A.g.e., s. 219.
- ³⁸ Waltke, *Proverbs, Chapters 15-31*, s. 371.
- ³⁹ Michael V. Fox, *Proverbs 1-9* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2010), s. 214-16.

“Yapmam gereken en önemli şeyin, kendimi Tanrı’nın sözünü okumaya ve sözü üzerinde düşünmeye vermek olduğunu gördüm... İçsel varlığın gıdası nedir? Dua değil, Tanrı’nın sözü ve Tanrı’nın sözünü sırf (basitçe) okumak değil, çünkü tıpkı suyun borudan akıp gitmesi gibi sadece aklımızdan geçip gider; içsel varlığın gıdası okuduğumuzu düşünmek, üzerine kafa yormak ve yüreklerimize işlemektir.”

George Müller

İşiniz Henüz Bitmedi!

Vaazda ve Öğretide Kutsal Kitap'ı Uygulamaya Geçirmenin Yeri ve Önemi

■ Ken Wiest

☞ Y.M.

Demek bir metin çalışmanızı daha bitirdiniz! Harika! Ne kadar çok çalışma gerektirirse gerektirsin, insanların Kutsal Kitap'tan bir metnin anlamını keşfetmeye yeteri önemi vermesi harika ve gerçekten büyük bir iş! Bir pasaj için yapılmış iyi bir yorum, Eski ve Yeni Antlaşma dönemlerinin tarihini, coğrafyasını ve kültürünü öğrenmeyi içeren zorlu bir çalışma gerektirir. Gramer ve söz dizimi, kelime çalışmaları ve bağlamla uğraşmak anlamına gelir.¹ Bu, "metin ne anlama gelmeli" ya da "ne anlama gelmesini istiyorum" gibi peşin hükümlü fikirlerimizi ve arzularımızı metne yüklemem için kendimize hâkim olmamız anlamına gelir.² Unutmayın ki, iyi bir yorumun en kötü düşmanı, "Bunun ne anlama geldiğini biliyorum" inancıdır.

Çalışmanızdan sonra, şimdi metnin anlamını bir ya da iki cümlede ifade edebilirsiniz. Vaazınızın ya da dersinizin amacı bu olmalıdır. Tanrı'nın bize ve diğerlerine söylemek istediği budur.

Peki Tanrı'nın bize söylediğiyle ne yapmalıyız? İşte püf noktası budur, ne zaman Kutsal Kitap'ı okuyup çalışsak sormamız VE yanıtlamamız gereken soru budur. Uygulama olmaksızın, Kutsal Kitap çalışmamız tamamlanmamıştır. Kutsal Yazılar'ın söylediğini bilmek çok kıymetlidir, çünkü Tanrı ve planıyla ilgili bilgiye sahip oluruz. Ama Tanrı planına dahil olmamızı istemektedir. O'nu ve Oğlu'nu taklit etmemizi ister ve bu da bizim adımıza eylem gerektirir.

"Uygulama olmaksızın, Kutsal Kitap çalışmamız tamamlanmamıştır."

Kutsal Ruh'un Kutsal Kitap çalışmasındaki rolü, öncelikle ve en çok uygulama aşamasında görülür. Bizi aydınlatması öncelikle metni anlamamız sırasında değil, metni Tanrı'nın sözü olarak "kabul etmemiz" ve yaşamımızın bir parçası yapmamız için güç ve içgörü verme aşamasında olur (1Ko. 2:14-16; 1Yu. 2:20,27). O halde bizim rolümüz nedir? Kutsal Kitap'ı uygulamamızı daha tutarlı ve daha uygun hale getirmek için yapabileceğimiz ya da yapmamız gereken şeyler nelerdir? Bizlere bu konuda rehberlik edebilecek bazı fikirler şunlardır:

1. Uygulamanızın metnin anlamıyla uyum içinde olduğundan emin olun. Metnin ana noktasını bulmuştunuz. Şimdi kendinize bu noktanın, yaşamınızın çeşitli alanlarında ve dinleyicilerinizin yaşamlarında uygulamaya geçirildiğinde nasıl görünmesi gerektiğini sorun. Bunun için kendi koşullarınızı ve onların koşullarını iyice bilmeniz gerekir. Metnin ana noktası evde, işte, okulda ya da bir arkadaş veya komşuyla ilişkilerde nasıl uygulanabilir? Her koşul farklı bir uygulama gerektirebilir. Ayrıca ilk önce şundan emin olun: Uygulama ana noktayı yansıtmalıdır; pasajdaki diğer noktalar ikincildir, ama aynı zamanda potansiyel uygulamalardır. Örneğin, Matta 28:18-20'nin anahtar noktası, diğer ulusları İsa'nın öğrencileri olarak yetiştirmektir. Böylece uygulama, insanların

İsa'nın öğrencileri olmalarını sağlamaktır. Aynı zamanda bu ayetlerde ek fiiller de vardır ("gidin", "vaftiz edin" ve "öğretin"). Bu nedenle "gidin"le ilgili bir uygulama uygun olur.

2. Yaşamımızda uygulamaya geçilen ana alanlar, düşüncemiz, irademiz ve duygularımızdır. Uygulamanın her zaman birinin *eylemindeki* bir değişim olması gerekmez; hislerin ya da düşüncenin farklılaşması da uygun bir uygulama olabilir. Örneğin, 23. Mezmur'u okuduğumuzda ihtiyaçlarımızı karşılayan Tanrı'ya huzurla güven duymaya başlamak uygun bir uygulamadır. Augustinus, bir insanın *sevdiği* şeyin önemini vurgulamıştır. Uygulamayı, sadece yaptığımız ya da düşündüğümüz şeyi değiştirmekten daha büyük bir şey olduğunu görmemize yardımcı olur. Daha ziyade, adanmışlıklarımızı içermektedir.
3. Seçtiğiniz pasajın birinci yüzyılda nasıl anlaşıldığını düşünün. Birinci yüzyıldaki okurlardan bu pasajı nasıl hayata geçirmeleri bekleniyordu? Bu pasajın bağlamının günümüze uygun en yakın bağlamı ne olurdu? Örneğin, insan ilişkilerinden söz eden bir pasaj teknolojiyle ilişkimiz açısından ele alınmamalıdır. Örnek olarak, 1. Korintliler 8-10. bölümler üzerinde bir düşünün. Bu pasajda zayıf kardeş ele alınır. Hassas vicdanı yüzünden, Kutsal Kitap'ta ayırt edici şekilde öğretilmeyen bazı konularla ilgili zorluk çeken biridir. Daha güçlü olan kardeş, zayıf kardeşini sevmekle ve kabul etmekle sorumludur. Bunu hassas kardeşinin vicdanının zedelenebileceği alanlarda daha muhafazakâr yaşamayı seçerek yapar. Güçlü kardeş, zayıf olan için özgürlüğünü kısıtlar, böylece zayıf kardeş günaha yöneltilmez. Bu pasajın zaman zaman zayıf bir kardeş tarafından güçlü bir kardeşin tavırlarını ve tutumlarını kontrol altında tutmaya çalışmak üzere yanlış şekilde uygulanır. Bu olayda "zayıf" kardeş bir tercih yapmaktadır ve "güçlü kardeşim ne istersem onu yapmalı" demektedir. Vicdanı söz konusu değildir. Bu tamamıyla yanlış bir uygulamadır, aynı zamanda pasajın doğru ve uygun anlamından uzaklaşmış bir uygulamadır.
4. Yeni Antlaşma ile bizler arasında, Eski Antlaşma ile bizler arasında olan bağlantıdan daha büyük bir bağlantı vardır. Ancak bu, Eski Antlaşma'yı reddetmemiz gerektiği anlamına gelmez. Eski Antlaşma anlatısında, şiiirinde, hatta yasasında imanlının yaşamında uygulayabileceği meşru ilkeler mevcuttur. Unutmayın, düşünce ya da duyguda yaşanan bir değişim bile meşru bir uygulamadır. Buna ek olarak, Eski Antlaşma prensiplerinin meşru bir uygulaması, Kutsal Kitap teolojide Eski Antlaşma'da yazılanların Yeni Antlaşma'daki yansımalarını bulmak ve bu ilkeleri uygun bağlamlarda ve şekilde hayata geçirmektir. Herhangi bir doğrudan uygulamanın günümüzde mümkün olmaması, uygulamanın ardındaki ilkenin geçerli olmadığı anlamına gelmez.
5. Yararlı ve önemli bir değişime neden olacak *bir* uygulama tespit edin. Ne kadar ilgi çekici gelirse gelsin sizin veya başkalarının kolayca unutamayacağı şeylerden oluşan *uzun bir listedense* bu yöntemi tercih edin.
6. Uygulamalarınızla ilgili dua edin. Çoğu insan bunu gözden geçirir. Kendiniz için dua etmeniz sadece iyi bir şey değil, gelişiminiz için teolojik olarak uygun ve zorunludur.
7. "Bunu yapmalıyım" demek, bir uygulama değil, sadece bir yalvarıştır. Örneğin "birbirimizi sevelim" sözü bir uygulama değildir. Bir pasajı uygulamaya geçirdiğimizi nasıl biliriz? Ölçülebilir (miktar, zaman vb.) uygulamalar elinize somut bir veri sağlar. Böylece kötü, yararsız ya da akılsızca şeyleri bir kenara bırakıp iyi, kutsal, doğru ve hikmetli şeyleri yapmaya yöneldiğinizi bilebilirsiniz. "Birbirimizi sevelim"i uygulamak

için, kardeşinize bu hafta nasıl ve ne zaman sevginizi göstereceğinizi belirlemeniz gerekir.

8. Yaptıklarınızla ilgili sizi sorumlu tutacak kişiler belirlemek, uygulamanızı ölçmenizin mükemmel bir yoludur. Ayrıca bir beden olarak kilisenin işlevine de son derece uygundur. Bu konuda küçük gruplar çok işe yarar.
9. Bazı uygulamaların kültürel yansımaları bölgeden bölgeye farklılık gösterebilir. "Birbirinizi kutsal öpüşle selamlayın" sözü kültürel normlara göre farklı uygulanırdı. Örneğin, Amerika'da bunu karşılayan sevgi kucaklaşmayla gösterilir. Bu yeterli görülür; sevgiyi ve hisleri bir selamlaymayla göstermek kutsal simgelerden, sembolik sözcüklerden çok daha anlamlıdır.
10. Amacımız, uygulamalarımızın metinsel temelli ve teolojik olarak duyarlı olmasıdır. Kutsal Kitapsal ve sistematik teoloji, bireysel metinler için çeşitli uygulamalar çıkarmamıza yardımcı olur. Çünkü Tanrı'nın vahyinin tamamını içermektedir, ayrıca Tanrı'nın sözlerini duyarlılıkla tarihi ve kültürel olarak değerlendirir. Uygulamamızı, Kutsal Kitapsal teolojinin örgüsü aracılığıyla, Kutsal Yazıların bütününe uyuyor mu diye sınınamamız gerektiğini savunuyorum. Örneğin 1. Korintliler 6:19-20'de bedenlerimizin "Kutsal Ruh"un tapınağı' olduğu söylenmektedir. Eski Antlaşma'da açıklanan Buluşma Çadırı'yla ve Tapınak'la ilgili anlatılanları irdelemek, bir tapınağın ne anlama geldiğiyle ilgili (Tanrı'nın halkının arasında bulunması, kutsal, temiz ve kötülükten uzak olma zorunluluğu gibi) ek içgörüler sağlayabilir.
11. Bir öğretiyi doğru anlıyorken uygulamasında yetersiz kalabiliriz. Galatyalılar'ın 2. bölümünde anlatılan Petrus'la ilgili olay buna klasik bir örnektir. İmanla aklanma ve kutsal kılınma öğretisini başkalarıyla ilişkilerinde doğru şekilde uygulamaya geçirmede, ikiyüzlü davrandı, bu nedenle Pavlus tarafından kınandı.
12. Varsayımlarınızı gözden geçirin. Eğitiminiz, işittiğiniz vaazlar, okuduğunuz kitaplar, dinlediğiniz müzik ve deneyimlediğiniz sanat, altyapınız, kültürünüz; hepsi zihninizde uygulamanızı yanlış yönlendirebilecek yollar oluşturmuş olabilir. Örneğin, daha önce bağışlanmayla ilgili öğrendikleriniz size işlenen günahı tamamen unutmanız gerektiği anlamına geldiğine inandırdıysa (ki unutmamalısınız!) doğru öğretiye göre bağışlamanıza engel oluşturabilir.
13. Uygulama, değişim ve gelişimin bir diğer adıdır. Eğer gelişim ve değişim gerçekleşmiyorsa, Kutsal Yazıları uygulamaya geçirdiğimizi söyleyemeyiz. Yalnızca bilgiyle gelişim ve değişimin gerçekleştiğini sanmayın. Kutsal Ruh'un sizin katılımınız olmadan hayatınıza değişim getireceğini sanarak yanılmayın. **E**

Sonnotlar

¹ Ken Wiest, "Makasınızı Nasıl Tutuyorsunuz? Kutsal Kitap Dizinini Kullanmak", *e-manet*, Sayı 16 (Nisan-Haziran 2009) < <https://www.e-manetdergi.org/tr/dergi/nisan-haziran-2009/makale/makasinizi-nasil-tutuyorsunuz-kutsal-kitap-dizinini-kullanmak> > (18.09.2017 tarihinde erişildi). Ken Wiest, "Gramer Deyip Geçmeyin: Gramer ve Sözdizimi Yorum Sanatının Olmazsa Olmazı", *e-manet*, Sayı 29 (Temmuz-Eylül 2012) < <https://www.e-manetdergi.org/tr/dergi/temmuz-eylul-2012/makale/gramer-devip-gecmeyin-gramer-ve-sozdizimi-yorum-sanatinin-olmazsa> > (18.09.2017 tarihinde erişildi).

² Ken Wiest, "Yorum Var: Okuyucuyu Temel Alan Yorum", *e-manet*ö Sayı 1 (Ocak-Mart 2003) < <https://www.e-manetdergi.org/tr/dergi/ocak-mart-2003/makale/yorum-var-okuyucuyu-temel-alan-yorum> > (18.09.2017 tarihinde erişildi).

Hristiyanlığın Kayıp Tarihi

Doğu Kiliselerinin Yükselişi, Bin Yıllık Altın Çağı ve Çöküşü

■ *J.M. Diener*

The Lost History of Christianity: The Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia—and How It Died

John Phillip Jenkins
(New York: HarperCollins, 2008)

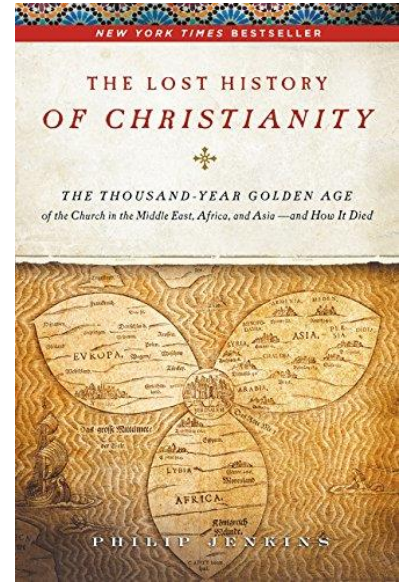
Kilise tarihini okuyanlar genellikle Hristiyanlığın Batı dünyası, yani Avrupa ile bir görür. Zira Elçilerin İşleri, İsa Mesih hakkındaki iyi haberin Yeruşalim'den Roma'ya, doğudan batıya yayılmasını kaydeder. Batı Kilisesinin (Ortodoks, Roma Katolik ve sonra Protestan) yükselişinin karşı konulmaz olup dünyanın bu hale gelişinin Tanrı'nın planı için şart olduğu hissi verilir. Ancak, dünya tarihi sadece Avrupa, Büyük Britanya ve Kuzey Amerika'da yaşanan olaylardan ibaret değildir. Kilise aslında on üçüncü yüzyıla kadar Asya ve Afrika'da daha güçlü idi, daha çok alime sahip idi ve günümüzün müjdecilerini

kıskançlıktan delirtebilecek kültürlerarası bir hizmete sahip idi. Büyük dinlerin birçoğu ve Batı mezheplerinin hepsi Doğu kiliselerindeki kardeşlerden ve geleneklerden etkilenmiştir. Philip Jenkins bize bunu 2008 tarihli *The Lost History of Christianity: The Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia—and How It Died* başlıklı kitabında hatırlatıyor. Ama bundan ötesi, Jenkins bize bu kilisenin yıkımının analizini yaparak şöyle bir gözlemde bulunuyor: "Dinler kendiliğinden hastalanıp zayıflasa da, kendi başına ölmezler; katledilmeleri gerekir."¹ Bu düşüncüyü cepte tutarak günümüzün Hristiyanlığının karşılaştığı olumsuz mukavemet ve zulme nasıl cevap verebileceği hakkında önerilerde bulunur.

Doğu ve Batı Kiliselerinin Bölünmesi

İlk başta Hristiyanlıkta tek mezhep vardı ve bu mezhepte fikir farklılıkları olsa da beşinci yüzyıl başına kadar tek yapı olarak işliyordu. O dönemde Roma İmparatorluğu'ndaki Hristiyanlığın başında beş büyük patriklik vardı: Yeruşalim, İskenderiye, Antakya, Konstantinopolis ve Roma. Bunların üçü Asya ve Afrika'da bulunuyordu. Konstantinopolis ise teknik olarak Avrupa'da bulunmasına rağmen kültürel olarak Asya gibiydi. Yani, kilisenin çoğunluğu bu dönemde kültürel olarak Avrupalı değildi.

Beşinci yüzyılda İsa Mesih'in ilahi ve insani doğaları ve bunların birbiriyle ilişkisi hakkında bir tartışma çıktı. Kilisedeki belirli kesimler Meryem Ana'ya "*theotokos*", yani "Tanrı'yı rahminde taşıyan" unvanı vermek istediler. Onlar bunu İsa Mesih'in iki doğaya (ilahi ve insani) sahip

olsa da bunların birleşmiş ve kaynaşmış olduğu öğretisine dayattılar (Grekçe *hypostasis*).² Konstantinopolis başpiskoposu Nestorius bu aşırılığa tepki gösterip Mesih'in iki doğasının birleşmiş olmadığını öne sürdü. Meryem'in Tanrı'yı doğurmasının mümkün olmadığını açıkladı, çünkü Tanrı'nın ebedi olması gerekirdi. Bu büyük bir tartışmaya neden oldu³, ilk Efes konseyinde (431) Nestorius'un başpiskoposluğu elinden alınıp kendisi Yukarı Mısır'a sürgüne gönderildi.⁴ Ancak Doğu kiliselerinin çoğunluğu (özellikle Ermeni Kilisesi) Mesih'in iki ayrı doğası olduğunu kabul ettiler ve böylece "Nestoriusçu" kiliseler olarak tanımlandılar.⁵

Özellikle günümüzün Suriye ve Mısır bölgeleri, "Mesih'in tek doğaya sahip olduğunu ve böylece ilahi doğanın insani doğayı yuttuğuna inanırdı. Böylece bunlar Monofizit, yani 'tek doğaya' inananlar olarak tanımlandılar."⁶ 451'de Kadıköy Konseyi'nde Monofizit öğretisi sapkın ilan edildi ve Monofizitler Ortodoks⁷ Kilisesinden atıldılar.⁸ Günümüzün Süryanileri ve Kıptileri hâlâ tek doğa öğretisine bağlıdır. Böylece Doğu Kilisesi kuzey ve doğuda (Gürcistan, Ermenistan, Orta Asya) Nestoriusçu, güney ve doğuda (Irak, İran, Suriye, Mısır ve Doğu Afrika) ise Monofizitçi mezheplerine bağlı oldu.

İ.S. 800 yılında büyük Nestoriusçu Patrik Timoteos tüm grupların – Nestoriusçu, Monofizitçi ve Ortodoks – kabul ettiği temel öğretileri listeledi: hepsi Üçlü Birlik'e, Tanrı'nın vücut almasına, vaftize, Çarmıh'ın yüceltilmesine, Rab'bin kutsal Sofrası'na, iki Antlaşma'ya inanıyordu; hepsi ölümlerin dirilişine, sonsuz yaşama, Mesih'in görkemli dönüşüne ve son yargıya inanıyordu.⁹

"Doğu Kilisesindeki Hristiyanlar aslında çok kültürlü bir ortamda yaşıyorlardı."

Yani tek anlayamadıkları nokta, Mesih'in ilahi ve insani doğalarının birbiriyle ilişkisinin işleviydi.

Doğu Kilisesinin Yükselişi

Tanrı Doğu Kilisesini kutsadı. Jenkins kilisenin büyümesini şöyle anlatır:

İlk günlerinden başlayarak Hristiyanlık imparatorluğun her köşesine dağıldı, imparatorluğun memurlarının Hristiyanlığı yabancı ve yıkıcı görüp ondan korktukları için yaptıkları sert baskılara rağmen. Ancak yıllarca süren acılara ve birçok şehide rağmen bu yeni inanca isteksizce tahammül edildi. Hristiyanlar büyük şehirlerde ve bağlantı noktalarında nüfuzlu kiliseler ve okullar kurdu. Hristiyanlar imparatorluğun istikrarından ve barış ortamından faydalanarak ve hüküm süren elitlerin dillerini kullanarak korunan ticaret yollarında çoğaldılar. Kilisenin hiyerarşik yapısı eski emperyalist yapıyı yansıtıyordu. İmparatorluk dağılınca, Hristiyan kilise bu harabelerin üzerinde kurulu kalmaya devam etti.¹⁰

Bu tanım Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'ndan ziyade Pers İmparatorluğu'ndaki yayılımını ifade eder. Doğu Kilisesindeki Hristiyanlar aslında çok kültürlü bir ortamda yaşıyorlardı. Batı'da olduğu gibi imparatorlar çoğunlukla Hristiyan değillerdi ama onlara tahammül ederlerdi. O dönemin müjdecileri sıklıkla bir kralı veya asil aileleri inanca davet etmeye çalışırdı, çünkü bu siyasi önderler halkı da Hristiyanlaştırabilirdi. Böylece Urfa ve civarı (İ.S. 200) ile Ermenistan¹¹ (İ.S. 300) ilk Hristiyan ülkeler oldu. Afrika'da ise Habeşistan (Etiyopya) ülke olarak Hristiyanlığı kabul etti ve kendini "Yeni İsrail" olarak gördü.

Böylece Hristiyan inancı Antakya ve Urfa'dan başlayarak önce keşişler ve kilise önderleri, sonra ise Soğdianalı¹² tüccar aracılığıyla Orta Asya'ya yayıldı. "Süryani Hristiyan yazarlar Müjde'yi yayanlar için tüccar lakabını kullanırdı."¹³ Böylece Hristiyanlık Orta Doğu'dan Çin'e, hatta Japonya'ya kadar yayıldı. Elçi Tomas İsa Mesih hakkındaki iyi haberi Hindistan'a kadar

götürdü. Tomasçı Hristiyanlar günümüzde de vardır. Doğu Kilisesi Hindistan'ı himayesi altına aldı ve ülke halkının büyük bölümü Hristiyan oldu. Hristiyanlar Asya'da Sri Lanka'ya kadar bile vardılar.

Doğu Kilisesinin Parlak Dönemi

Jenkins'in hesaplarına göre, 700'lü yıllarda Arap Müslümanların Kuzey Afrika kiliselerini yok etmelerine rağmen on üçüncü yüzyılın başına kadar Asya ve Afrika'nın nüfusunun %34'ü Hristiyan olmuştu.¹⁴ Ama bu Batı'daki gibi devlete bağlı bir Hristiyanlık değildi. Hristiyanların çoğunluğu Hristiyan olmayan devletlerde yaşıyordu. Müslümanlar zaman zaman Hristiyanlara büyük zulüm çektirmişse de, İ.S. 800'lü yıllarda Patrik Timoteos, o dönemler Halife'nin başkentleri olan Mezopotamya'daki Silifke ve Bağdat'ta yaşamıştı. Halife'nin maiyetindedi. İslam'ın Orta Doğu'yu ele geçirmesine rağmen ve sık sık Hristiyanlara baskı uygulamasına rağmen, Doğu Kilisesi o bölgelerde hâlâ güçlü idi. Jenkins, "III. İnnocentius'un (1198-1215 yıllarındaki papa), Halifelerin kentinde oturan patrik kadar ruhani gücü olduğu şüphelidir"¹⁵ diyerek bu tespitini vurgulamıştır.

Doğu Hristiyanlığının büyüdüğü bu dönemlerde Budizm de büyümekteydi ve Budistler Hintçe yazılmış metinlerinin Çinceye çevrilmesi için Hristiyan keşişlerden yardım istiyorlardı. Hristiyan keşişler ve bilginler o dönemde o kadar saygı kazanmışlardı ki, onların düşünceleri ve dilleri diğer dinleri çok etkilemişti. Doğu Kilisesinin ana dilleri Süryanice ve Grekçe idi. Latince onlarca barbar bir dil olarak algılanırdı. Çok zengin bir dini kütüphaneye sahiptiler. Günümüzün Protestan yorumcuları gibi, Doğu Kilisesi yorumcuları kültürel ve tarihsel bağlamın bilinmesi gerektiğini vurguluyorlardı. Jenkins ayrıca şunu hatırlatır, "Kutsal Kitap'ın Süryanice çevirisi dikkatimizi çekecek kadar muhafazakâr bir metindir."¹⁶ Kutsal Kitap dışında birçok dini metne sahiptiler. Bunların arasında Davut'un iki yüz kadar Mezmuru ve Antlaşmalar-arası döneme ait birçok Yahudi yazı bulunuyordu.¹⁷ Museviliğin ve Hristiyanlığın gelişimini açıklayan bu kaynakların büyük çoğunluğu maalesef kayboldu.

"III. İnnocentius'un (1198-1215 yıllarındaki papa), Halifelerin kentinde oturan patrik kadar ruhani gücü olduğu şüphelidir."

Doğu Kilisesi Batı Kilisesini derinden etkiledi. Örneğin, Roma Katolik Kilisesinin ilahi tarzı Süryani müzik tarzına dayalıdır. Batı Kilisesindeki Meryem Ana'ya gösterilen aşırı saygı Doğu Kilisesi kaynaklıdır. Ama 400'lü yıllardaki ayrılıktan sonra Doğu Kilisesi kendisine has bir kültür oluşturdu.

Doğu Kilisesinin İslam üzerinde de büyük etkileri görülür. Kuran-ı Kerim'in yapısı bazı tarihçilere göre Süryani Kilisesi ibadetinde kullanılan okuma derlemelerine çok benzer. "Kuran'da İsa Mesih'in ölümünü somut bir gerçek yerine illüzyon olarak anlatan ifadeler, Doketistlik olarak tanınan sapkın bir Doğu Hristiyan öğretisindeki sözlerle aynıdır."¹⁸ Sufilerin ve Bektaşilerin tasavvuf tarzları ise Süryani keşişlerin ibadetine dayalıdır. Budizm ve Şintoizmin bazı akımları ise Hristiyanlıktan etkilenmiştir. Asya'daki diller bile Hristiyanların etkisiyle değişim göstermiştir. Örneğin, "yasa" anlamına gelen Moğolca kelimenin karşılığı büyük olasılıkla Süryanice aracılığıyla Grekçeden kaynaklanmaktadır.

Günümüzde Türkmenistan'da bulunan Merv'den bir metropolit 644 yılında Türk halklarının arasında birçok kişiyi iman ettirdi. Uygur, Öngüt ve Kerait Türk boylarının Hristiyan olduğu görülüyor. Ayrıca Moğolların arasında birçok oymak Hristiyanlığı benimsedi.

Çin’de ilk başta Hristiyanlığa karşı bir direnç olmuşsa da, Çinliler arasında büyük bir kitle bu inancı benimsedi. Sadece Nestoriusçular değil, Roma Katolikleri bile Çin’e misyonerler gönderdi.

Doğu Hristiyanlığı daha çok manastırlar ve rahipler üzerine kuruluydu. Manastırlar Asya ve Afrika’da türedi ve halk bu ruhani araçlar sayesinde ruhsal olarak beslendi. Bir süreliğine faydaları görülse de sonunda Doğu Kilisesinin çöküşünün sebeplerinden biri oldu.

Doğu Kilisesinin Çöküşü

On dördüncü yüzyılda kilise birdenbire yıkılmaya başladı. Bu yıkım o dönemden itibaren günümüze dek büyük bir zulüm altında sürmektedir. Müslümanlar, paganlar, Şintoistler ve Budistler Hristiyanlara saldırmaya başladılar ve kısa sürede Çin, Japonya ve Doğu Asya’daki Hristiyanlar ya dağıldı ya öldürüldü. Mısır haricinde Kuzey Afrika’da kilise kalmamıştı. Müslümanların himayesindeki Hristiyanlar biraz daha dayanabilmişlerse de günümüze bakarsak Hristiyanlığın beşiği Orta Doğu’da Hristiyan bulmanın hayli zor olduğunu görürüz. Jenkins’in sayılarına göre, 1200 ile 1500 yılları arasında Asya’daki Hristiyan nüfus 21 milyon kişiden 3,400,000 düştü.¹⁴

Bu çapta bir azalmanın hem ruhsal hem de siyasi nedenleri vardır. Kuzey Afrika’daki Kıptiler dışındaki kiliselerin dayanamamasının nedeni, Jenkins tarafından halkın Hristiyan olmamasına bağlandı. Sadece elit, üst tabaka Hristiyanlığı benimsemişti ve Müslümanlar saldırınca bu elitler ya öldürülüp yağmalandı ya da Avrupa’ya kaçtı.¹⁹

“Doğu Kilisesinin asıl yıkımı ise Selçukluların 1064’te Anadolu’ya girmesiyle başladı.”

Doğu Kilisesinin asıl yıkımı ise Selçukluların 1064’te Anadolu’ya girmesiyle başladı. Efes ve Urfa yıllar boyu süren savaşlarla yerle bir edildi. O kentlerde yaşayan Hristiyanlar kaçıp dağıldı. Anadolu’daki Hristiyan altyapı yıllar geçtikçe yavaş yavaş zayıflatıldı. Haçlı Seferlerinin başlatılmasının bir nedeni Doğu Kilisesini gâvurların elinden

kurtarmaktı, ancak en çok zulmü çeken Doğu Hristiyanlarının kendileri oldu ve Haçlı Seferleri uzun vadede etkisiz kaldı. Bu arada Urfa’nın doğusunda Moğollar Müslümanlara karşı büyük bir tehdit olmaya başlamıştı. Kısa sürede Orta Asya’nın tümünü himayeleri altına aldılar. Bazı Moğol oymaklar Hristiyan olsa da önderleri Şamanistti ve bundan dolayı Moğollar da Hristiyanları ezdiler.

Doğu Hristiyanlarının bazıları Moğolları kurtarıcı olarak gördü ve onlara siyasi olarak bağlandılar. Müslümanlar bunu görünce Hristiyanları siyasi ve kültürel tehdit olarak algılamaya başladılar. Moğol önderlerin İslamiyet’i benimsemeleri Doğu Hristiyanlarının sonunu getirdi. Doğu ve Orta Asya’dan süpürüldüler.

Beş yüz sene boyunca üç büyük dinin [Hristiyanlık, Budizm ve İslam] her biri Asya halklarının dini sadakatini kazanmayı umdu. Bu yarışmada İslam açıkça galip oldu. Bu zafer İslamiyet ile Hristiyanlık arasındaki uzun dönem ilişki açısından yedinci yüzyıldaki Arap fetihlerinden muhtemelen daha önemliydi. Orta Asya halklarının Hristiyanlığa bağlılığı artık enselerine yapışmıştı.²⁰

Moğol savaşları devam ederken, Mısır’daki fanatik Müslüman haline gelen Memluk Hanedanı da Kıpti Hristiyanlara baskı yapmaya başladı. Kiliseler ve manastırlar yıkıldı. Hristiyanların özel giysi giymeleri gerekti. Büyük kentlerde Hristiyanlar neredeyse bir avuç kalana dek

ezildi. Ancak köylerdeki ve kasabadaki Hristiyanlara fazla baskı yapılmadı, Kıptiler böylece kurtuldu.

Memlukler kuzeyde Ermenilere saldırdılar. Ermeniler Moğollarla müttefik oldu ama Memlukler 1300'lü yıllarda hem Moğolları hem de Ermenileri zapt edip Ermenilerin siyasi altyapılarını yıktılar. Bundan kilise olumsuz bir şekilde etkilendi, bu da Ermenilerin dağılmasına yol açtı.

Memlukler Hristiyan bir krallık olan Nubiya'ya da saldırıp orayı ele geçirdi. Kuzey Afrika zaten yedinci yüzyılda Araplar tarafından Müslümanlaştırılmıştı. Habeşistan sonraki yüzyılda fethedildi ve oradaki Hristiyanların çoğu İslam'a geçti. Memlukler ise Kuzey Afrika'yı iyice Müslümanlaştırdı ve kalan Hristiyanlara büyük baskı yaptı. Manastırlar ve kiliseler yağmalanıp yıkıldı. Keşişler, piskoposlar ve rahipler katledildi, böylece Doğu Kilisesi çöküşe doğru gitti.

Bizans İmparatorluğu ise Osmanlılar tarafından yiyip bitirildi. Osmanlı dönemindeki Hristiyanlar zımni konumunda yaşamaya devam ettiler ama entelektüel ve kültürel güçleri tamamen kırılmıştı.

Çinliler Hristiyanları 1500'lü yıllarda süpürüp attılar, Japonlar on yedinci yüzyılda ülkelerindeki neredeyse tüm Hristiyanları öldürttüler.

Jenkins on dördüncü yüzyılda zirve yapan bu olayların doğal kaynağını o dönemdeki doğal afetlere bağlar.²¹ O dönemde dünyada soğukluklar artmış, bu da bazı halkaların göç etmesine yol açmıştı. Savaşlar işlenmiş toprak ile çöl arasındaki dengeyi bozmuştu; savaşın ilk mağdurları çiftçilerdi. Bakımsız kalan tarlalar çöl oldu, böylece fetihlerin başka yerlere yönelmesi gerekti. Belirli ülkelerde baş gösteren salgın hastalıklar yönetimdekilerce ilahi bir ceza olarak algılandı. Kendilerini korumak için dini arınmaya heveslendiler. Böylece 1300'lü yıllardan sonra Hristiyan olmayan devlette Hristiyan olarak yaşamak neredeyse imkânsız hale geldi.²²

“Jenkins on dördüncü yüzyılda zirve yapan bu olayların doğal kaynağını o dönemdeki doğal afetlere bağlar.”

Baskı Osmanlı devletinin son günlerine kadar devam etti. 1800'lü yılların sonlarında ve 1900'lü yıllarda Ermenilere yönelik artan baskılar, halkın Sovyetler Birliği dışında Orta Doğu'da yaşam sürmesini zorlaştırdı. Ermenistan'ın var olması sadece Sovyetler Birliği'nin varlığı ve dağılması sayesinde. 1950'li ve 1960'lı yıllarda süren baskılardan dolayı geleneksel Hristiyanların birçoğu Türkiye topraklarından ayrıldı. Günümüzde Suriye ve Irak'ta yaşanan olaylar Süryani Hristiyanların da buradan göç etmesine yol açmaktadır. Ancak bu Hristiyanlar Batı'ya kaçıp oradaki Hristiyan grupları pekiştirebilirler.

Doğu Kilisesinin Varisleri

Doğu Kiliseleri yok oldu diyoruz. Ancak gerçekten öyle mi? Jenkins'in araştırmalarına göre, o bölgelerde birçok gizli Hristiyan bulunuyor. Japonya'da *kakure kirışitan* olarak bilinen Hristiyanlar var. Bu grup 1800'lü yıllarda Roma Katolik papazları tarafından keşfedildiler. Bazı Hristiyanlar Müslüman tasavvuf hareketleri aracılığıyla ibadetlerini sürdürdüler. Diğer ülkelere göç eden mülteciler ise inançlarını gittikleri ülkelerde devam ettiriyorlar. Buna göre Doğu Kiliselerinin varislerinin Hristiyanlaşmış Batı'da bulunduğunu söyleyebiliriz. Doğu Kilisesinin etkisi ise yukarıda belirtildiği gibi önceden var olduğu bölgelerin mimarisinde (camilerin standart mimarisi, Hristiyan *martyrion* tarzı şapellerin kopyasıdır), dilinde ve

kültürel geleneklerinde görülür. "World Christian Encyclopedia 2000 yılında 120 milyon imanlının, yani dünyadaki Hristiyanların %6'sının, gizli Hristiyan kategorisinde bulunduğunu iddia eder. Bunların çoğunluğu Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinde bulunmaktadır."²³ Görünür kilise yok olmuşa da, etkisi yüzyıllar sonra bile devam etmektedir.

Doğu Kilisesinin Tarihinden Alabileceğimiz Dersler

Bu olaylardan alabileceğimiz ilk ders, Hristiyanlar arasında ayrımcılık yaratan öğretilere çok dikkatli yaklaşmak gerektiğidir. Eğer Ortodokslar Nestoriusçular ve Monofizitler ile bozuşmasaydı, kim bilir Hristiyanlık daha ne kadar etkili olabilirdi? Farklı bakış açısına sahip bir imanlı kardeş ile konuşurken ona hemen kâfir olarak bakmamalıyız. Önce bir araştıralım, konuşalım. Belki haksız olan bizizdir ve belki onların bize anlattıkları şeyler bizi Tanrı'ya daha yaklaştırabilir veya ruhsal gerçekleri daha netleştirebilir. Belki de biz o kardeşe yol gösterebiliriz. Rab bize gerçeği sevgi dolu bir şekilde anlatmamızı buyurur (Ef. 4:16).

Jenkins birkaç gözlemde daha bulunur. Bunlar özellikle günümüzde zor koşullarda yaşayan kilise ve kültürler arası müjdeciler için önemlidir:

Şirketler için olduğu gibi, kiliselerin başarısızlığı kendilerini çeşitlendirmekten, talihlerini belirli sosyal veya siyasi koşullara bağlamaktan kaynaklanır. Örneğin, kiliseler konumlarını belirli bir devlet veya siyasi hedefe bağlar. Ama bu riskli bir girişimdir. En

kötü ihtimalle böyle bir bağlantı siyasi rakiplerin hiddetini çekebilir. Kiliseler geçicilik kavramını herkesten daha iyi anlamalı. Daimî olarak var olacak gibi görünebilmelerine rağmen, siyasi sözleşmelerin ve sadakatın çoğu zaman kalıcı olmadıklarını bilmeli.²⁴

Hristiyanlar sadece üst tabakalara veya alt tabakalara değil, toplumun tümüne hitap etmeye çalışmalı. Kıptiler gibi, halk inanca sarılmalı. Böylece kilise dışarıdan gelen baskıda çökmez.

Toplulukların da sadece büyük şehirlerde veya rahat ortamlarda kurulması yetmez. Eğer her köy ve kasabada gerçek imanlılar olmazsa, Hristiyan toplumunu ezip geçmek daha kolaydır. Kilise halkının da doğrudan eğitilmesi gerekir. Eğer Kutsal Kitap öğretisi ve töreler Doğu Kilisesindeki gibi sadece birkaç elitin elinde olursa, kiliseyi yıkmak için önderleri yok etmek yeterli olur. Şükürler olsun ki, yaşadığımız dönemde Kutsal Kitap'a ulaşmak bir tıklama kadar yakınımızdadır. Bundan ötürü Türkiye'deki Hristiyanları eğitip pekiştirmek çok daha kolaydır.

Ama Jenkins'in kitabının başında yaptığı bu gözlem çok, çok önemlidir:

Kendini bugün Hristiyan sayan bir toplum bir veya iki asır sonra kendini tamamen İslamiyet'e, Budizm'e, radikal laikliğe veya daha doğmamış bir dine aynı sadakatle bağlı bulabilir. Bu ikaz özellikle mezhepler için de geçerlidir. Hristiyanlığın kendisi garantiye alınamazsa, mezhepler daha geçici görülmelidir. Bunu Orta ve Güney Amerika'daki Roma Katolikleri ve Doğu Avrupa'daki Ortodoks imanlılar iyi anlayacaklardır. Hristiyanlık önümüzdeki yüzyılda bu bölgelerde gelişmeye devam ederse, günümüzün çoğunluğunu oluşturanlar için bu kafa karıştırıcı ve tatsız bir şekilde olabilir. Hristiyanların bu faniliği ve zayıflığı göz önünde bulundurmaları, imanlarını belirli gelenek ve göreneklere – ve özellikle herhangi bir siyasi altyapıya – ayrılmaz bir şekilde bağlamalarını önlemelidir.²⁵

Biz Hristiyanlar bu dünyaya ait değiliz. Bazen kendimizi öyle sayabiliriz ama bizim asıl memleketimiz Cennettir.²⁶ Tanrı bize “her ulustan, her oymaktan, her dilden oluşan, kimsenin sayamayacağı kadar bir kalabalık”ın (Va. 7:9) O’na tapınacağını vaat eder. Şükürler olsun ki bu kimseler arasında bu altın çağda yaşayan imanlılar da olacak! Ve onlar bize neler, neler anlatacaklar! 📖

Sonnotlar

- ¹ J. Phillip Jenkins, *The Lost History of Christianity: The Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia—and How It Died* (New York: HarperCollins, 2008), s. 30.
- ² Jenkins, a.g.e., Giriş.
- ³ Bu maalesef sadece tanrıbilimsel bir tartışma değildi. Nestorius’a karşı koyan İskenderiye patriği Kyrilios bunu kişisel ve siyasi nedenlerden dolayı yapmıştı. Hypostasis tartışması Kyrilios’un Nestorius’u yok etmek için kullandığı bir silah idi. Bkz. *Hristiyanlık Tarihi* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004), s. 183
- ⁴ Bkz. a.g.e, s. 181-184; “Nestorius”, *Wikipedia* < <https://en.wikipedia.org/wiki/Nestorius> > (18.08.2017 tarihinde erişildi) ve “Hypostatic Union”, *Wikipedia* < https://en.wikipedia.org/wiki/Hypostatic_union > (18.08.2017 tarihinde erişildi).
- ⁵ Jenkins, a.g.e, Giriş.
- ⁶ A.g.e., Giriş
- ⁷ Roma Katolik Kilisesi 1054 yılına kadar Ortodoks Kilisesinin bir parçasıydı.
- ⁸ Bkz. *Hristiyanlık Tarihi*, s. 187-188.
- ⁹ Jenkins, a.g.e., Giriş.
- ¹⁰ Jenkins, a.g.e., s. 49.
- ¹¹ Bu dönemde Ermenistan yaklaşık Samsun’dan, Doğu Anadolu’yu ve Van’ı kapsayarak Hazar Denizi’ne kadar uzanan bir ülke idi. Bkz. “Kingdom of Armenia (antiquity)”, *Wikipedia* < [https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Armenia_\(antiquity\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Armenia_(antiquity)) > (21.08.2017 tarihinde erişildi).
- ¹² Bkz. “Soğdiana”, *Vikipedi* < <https://tr.wikipedia.org/wiki/So%C4%9Fdiana> > (18.08.2017 tarihinde erişildi).
- ¹³ Jenkins, a.g.e., s. 63.
- ¹⁴ A.g.e., s. 23-24.
- ¹⁵ A.g.e., s. 20.
- ¹⁶ A.g.e., s. 87.
- ¹⁷ A.g.e., s.8.
- ¹⁸ A.g.e., s. 186.
- ¹⁹ A.g.e., s. 229-230.
- ²⁰ A.g.e., s. 124.
- ²¹ A.g.e., s. 135 vd.
- ²² A.g.e., s. 137.
- ²³ A.g.e., s. 37.
- ²⁴ A.g.e., s. 243.
- ²⁵ A.g.e., s. 42.
- ²⁶ Bu konuyu daha detaylı araştırmak için bkz. J.M. Diener, “Cennet: Asıl Memleketimiz”, *e-manet*, Sayı 32 (Temmuz-Eylül 2013), s. 26-32.

“Kutsal Yazılar, Mesih’in yattığı yemliktir.’ Tıpkı bir annenin bebeğini bulmak için beşiğe gitmesi gibi, Hristiyan da İsa’yı bulmak için Kutsal Kitap’a gider. Beşiğe bakınırken bebeğe tapınmayı unutmayalım.”

Martin Luther

Mormonluk Hakkında Bilmeniz Gereken 9 Şey

▼ Joe Carter

☞ Y.M.

Mormonluk son yirmi yıldır Türkiye’de duyuruluyor ve yayılıyor.¹ Kendini Hristiyan inancının bir parçası olarak gösteren bu inançla ilgili bilmemiz gerekenler nelerdir? Joe Carter, bu makalede Mormon öğretisinin başlıca boyutlarının taslağını çıkarmaktadır.

Birleşik Devletler’de eyaletlerin yarısından fazlasında Mormonluk en hızlı gelişen dindir.² Mormonların kiliselerini Hristiyanlık içinde yeni bir hareket olarak görmelerine rağmen, Mormonluk geleneksel Hristiyan öğretilerinden ve inançlarından radikal farklılık göstermektedir. İşte, Mormon inançları hakkında bilmeniz gereken dokuz şey:

1. 1838’de Joseph Smith, kendisine bildirilen bir vahiyde kilisenin Church of Latter Day Saints (Son Zamanlar Kutsalları Kilisesi) olarak anılması gerektiği söylendiğini iddia eder.³ Yeni Antlaşma kilisesinin üyeleri “kutsallar” olarak anılmaktaydı (bkz. Elç. 9:32; Ef. 2:19; Flp. 1:1), işte bu nedenle Mormonlar kendilerine ‘Son Zamanlar Kutsalları’ demektedir. LDS kilisesinin (Latter Day Saints) öncü başkanı Gordon B. Hinckley’in açıkladığı gibi, “Onlar ilk kutsallardı. Bizler son kutsallarıyız. Olay bu kadar basit.” Hinckley, Tanrı’nın sözü olarak Mormon kitabına inandıkları için bir lakap olarak genellikle kendilerine “Mormonlar” denildiğini de ekler.
2. Mormonluk, dört kutsal yazıya sahiptir:
 - a. *Mormon Kitabı: İsa Mesih’in Bir Başka Ahdi*. Bu kitabın, İÖ 2000’den İS 400’e kadar Tanrı’nın Amerika kıtasının yerlileriyle ilişkilerinin kaydı olduğu iddia edilir.
 - b. *Doktrin ve Antlaşmalar*: İsa Mesih’in kilisesinin son zamanlardaki kuruluşu ve düzeni için verilen bir ‘vahiyler ve esinlenmiş bildiriler’ derlemesidir (1830-1978).
 - c. *Büyük Ödül İncisi*: Joseph Smith’in vahiylerinin, çevirilerinin ve yazılarının bir derlemesidir.
 - d. *Kutsal Kitap’ın King James Version Çevirisi*: Kutsal Kitap’ın İngiltere Kilisesi için 1611’de tamamlanan bir İngilizce çevirisi. (“Kutsal Kitap’ın, doğru tercüme edildiği sürece, Tanrı’nın sözü olduğuna inanırız; ayrıca Mormon Kitabı’nın Tanrı’nın sözü olduğuna inanırız.”)
3. LDS kilisesi, Kutsal Kitap’ın yüzyıllardır aktarılırken, “birçok ana ve değerli kısmı kaybettiğini” öğretir.⁴ Kutsal Kitap’ın “doğru çevrildiği müddetçe” Tanrı’nın sözü olduğuna inanırlar. “Herhangi bir Kutsal Kitap’a dayalı pasajın doğruluğunu ölçmenin en güvenilir yolunun diğer Kutsal Kitap metinleriyle değil, *Mormon Kitabı* veya modern günün vahiyleriyle karşılaştırmak olduğuna” inanırlar. *The King James Version*, LDS kilisesinin resmi İngilizce

Kutsal Kitabı'dır; her ne kadar Son Zamanlar Kutsalları tarafından kendi öğretilerini desteklemeye yönelik yorumlar çıkarılacak şekilde dipnotlar yerleştirilmiş olsa da.

4. Mormon Kitabı, yalnızca ahmakların "sadece Kutsal Kitap yeterlidir ve başka kutsal yazılara ihtiyaç yoktur" diyeceğini öğretir ("Sizi ahmaklar, şöyle dersiniz: Bir Kutsal Kitabımız var ve başkasına ihtiyacımız yok" (2. Nefi 29:6)).

5. LDS kilisesi, vahyin devam etmekte olduğu öğretilerine katılmaktadır: "Tanrı'nın bütün vahyettiklerine, şu an vahyette olduklarına ve Tanrı'nın Krallığı'yla ilgili henüz vahyetmediği ve vahyedeceği büyük ve önemli şeylere inanıyoruz."⁵ Mormonlar böylesi elçisel vahyin esinlendiğine ama kusursuz olmadığına ve kutsal yazılarında bulunanlar da dahil önceki vahiyleri geçersiz kılabileceğine inanmaktadırlar. Yeni bir öğreti sunma yetkisinde bulunan tek kişi Kilisenin Başkanı'dır; yeni bir öğreti sunduğunda bunu Tanrı'dan bir vahiy olarak ilan eder. Önce Kilisenin İlk Başkanı ve On İki Elçi temsilcisi, daha sonra kilise bünyesi tarafından kabul edilir ve sürdürülür.

6. Hristiyan Üçlülük inancının aksine (Üç Kişi'de var olan tek Tanrı), Mormonlar Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un üç ayrı tanrı olduğuna inanır. Ayrıca Baba

ve Oğul'un her birinin "bir insan gibi ete kemiğe sahip olduğuna", fakat Kutsal Ruh'un "etten kemikten bir bedeninin bulunmadığına, ruhani bir kişi olduğuna" inanırlar. Joseph Smith'e göre, Adem Tanrı'nın benzeyişinde yaratıldığında, bu fiziksel bir benzeyişti. Baba Tanrı, bir zamanlar yeryüzünde yaşayan bir ölümlüydü. Öldü, dirildi, yüceltildi ve ilahi konumuna ulaştı. (Joseph Smith'e göre, "Rabbimiz İsa Mesih'in Babası'nın üzerinde olan da bir Tanrı vardır"). Baba Tanrı, ruhtan doğan çocukların hepsinin birebir anlamda babasıdır; tanrısallıkları ebeveyn çocuk ilişkisinden meydana gelmiş İsa ile Kutsal Ruh da dahil. Mormonluk içinde İsa Eski Antlaşma'nın Yahvesi'yle özdeşleştirilir.

7. Mormonluğa göre evrendeki her şey – Tanrı da dahil – nihai olarak sonsuz, aşkın ve ötedeki yasalarla ve ilkelerle yönetilmektedir. LDS öğretilerinde, Baba'nın bütün çocukları (insanlar da dahil) Baba, İsa Mesih ve Kutsal Ruh gibi, tanrı olmak için aynı potansiyele sahiptirler, çünkü aynı türdendirler. Her insan ruhu bir zamanlar, Baba'nın ruhsal çocuğu olmadan önce, tanrısız bir zekâ olarak var oluyordu.

8. İnanışlarına göre: Yaratılıştan önce, insan ruhları göksel ailelerin kelimenin gerçek anlamıyla çocuklarıydı. Ruhlarının yaratılmış olmasına rağmen, bu ruhların öz "zekâları" ebedi ve ezeliydi. Bir aile toplantısında, Baba Tanrı ruhtan çocuklara "kurtuluş tasarısı" uyarınca göksel evlerinden ayrılmaları, insan bedeni giyinmeleri ve tanrılığa ilerlemeden önce sınava tabi tutulmaları gerektiğini söyledi. Şeytan bu tasarıyı reddetti ve ahlaki aracılığın kaybının söz konusu olduğu bir tasarı geliştirmek istedi. İsa Şeytan'a karşı çıktı ve insan biçimini alacağı ve ruhsal kardeşleri tanrı olabilsin diye günahsız bir yaşam süreceği alternatif bir plan sundu. Şeytan planı kabul edilmeyince başkaldırdı ve ayartıcılar olarak yeryüzüne gitmek üzere yanına göksel varlıkların "üçüncü kısmını" aldı.

9. Mormonlar herkes için ölümden evrensel bir kurtuluş olduğuna inanmaktadır ("yalnız ve yalnızca lütufla kurtuluş" dediklerinde Mormonların değindiği şey budur). Ancak beden ruhla tekrar birleştğinde, insanlar farklı yerlere giderler:

- Göksel Yücelik⁶: Bütün göksel yasaları ve buyrukları yerine getirmiş ("sonsuz yaşam"la kastettikleri şey budur) (evli) Mormonlar için göksel krallığın en yüksek seviyesidir. Aşağı göksel krallık, değerli bir yaşam sürmüş bekâr Mormonlar ve dünyada yaşarken Mormonluğu hiç duyma ve kabul etme şansı olmamış iyi insanlar (Hristiyanlar da dahil) içindir. Bu aşağı grupta olanlar tanrı olamazlar.
- Karasal Yücelik⁷: Karasal krallık, layık olmayan Mormonlar ve dünyadayken Mormonluğu bilen ama öldükten sonrasına kadar reddeden iyi insanlar içindir.
- Telestial Yücelik⁸: Telestial diyarı, öldükten sonra bile Mormonluğu reddeden kötü insanlar içindir. Günahları için acı ve ıstırap çekeceklerdir. Hristiyan cehennem tanımına benzer, ancak sonsuz değildir.
- Cehennem (Dışarı Karanlık)⁹: Sonsuz cehennem, Şeytan, cinler ve "azap çocukları"¹⁰ (aldıktan sonra Kutsal Ruh'u inkâr edenler) içindir.

Yazarın kaynaklarla ilgili notu: Mümkün olan her yerde, doğrudan resmi Mormon kaynaklarından dipnotlara yer verdim. Diğer noktalarda notlarımı Andrew Jackson'ın, *Mormonism Explained; What Latter-Day Saints Teach and Practise*'ine dayandırdım. **E**

Kaynak: "9 Things You Should Know About Mormonism", *The Gospel Coalition*, 15.07.2014

< <https://www.thegospelcoalition.org/article/9-things-you-should-know-about-mormonism> > (15.08.2017 tarihinde erişilmiştir). İzin ile kullanılmıştır. Ken Wiest ve Rhonda Wiest tarafından *e-manet* için derlendi.

Sonnotlar

¹ "Turkey Opening for Missionary Work", *LDS Church Growth*

< <http://ldschurchgrowth.blogspot.com/2012/02/turkey-opening-for-missionary-work.html> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

² Kevin Eckstrom, "Study: Mormonism is fastest-growing faith in half of USA", *USA Today*, 02.05.2017

< <http://usatoday30.usatoday.com/news/religion/story/2012-05-02/religion-census-mormon/54701198/1> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

³ "The Doctrine and Covenants: Section 115", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/scriptures/dc-testament/dc/115.4?lang=eng#3> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

⁴ "Plain and Precious Truths Restored", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/ensign/2006/10/plain-and-precious-truths-restored?lang=eng> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

⁵ "We Believe All That God Has Revealed", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/general-conference/2003/10/we-believe-all-that-god-has-revealed?lang=eng> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

⁶ "Guide to the Scriptures: Celestial Glory", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/scriptures/gs/celestial-glory.html?lang=eng&letter=C> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

⁷ "Guide to the Scriptures: Terrestrial Glory", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/scriptures/gs/terrestrial-glory?lang=eng> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

⁸ "Guide to the Scriptures: Telestial Glory", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/scriptures/gs/telestial-glory?lang=eng> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

⁹ "Guide to the Scriptures: Hell", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/scriptures/gs/hell?lang=eng> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

¹⁰ "Guide to the Scriptures: Sons of Perdition", *The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*

< <https://www.lds.org/scriptures/gs/sons-of-perdition.html?lang=eng&letter=S> > (15.08.2017 tarihinde erişildi).

Elçilerin İşleri Mesajı

Tanrı'nın Sağlayışı (Bir alıntı)

John R.W. Stott

M.Y.

Bu makale Haberci Yayıncılık'ın Kutsal Kitap Konuşuyor yorum dizisinde satışa sunacağı aynı başlıklı yorum kitabının bir alıntısıdır.

Elçilerin İşleri'ni okuyan ve 28. bölüm konusunda (Pavlus'un Roma'ya varışı ve hizmeti) hiçbir sorun yaşamayan birçok kişi 27. bölümü (yolculuk, fırtına ve gemi kazası) oldukça sorunlu bulur. Luka neden oldukça ayrıntılı ve görünüşte pek de bina edici olmayan bu öyküye bu kadar yer vermiştir? Tabii kibir tarihçi olarak itibarı bu öykü nedeniyle artar ve Pavlus'un kriz anında nasıl davrandığını betimlemesi faydalıdır. Ancak anlatının uzunluğu, değerine göre orantısız görünür.

Bazı öğrenciler işte bu nedenle söz konusu öyküde daha derin ruhsal anlamlar aramaya girişmiştir. 1890'da Hollanda'da doğan ve Amerika'ya göç ederek orada vaiz ve öğretmen olan August van Ryn bunlardan biriydi. *Acts of the Apostles: The Unfinished Work of Christ*¹ adlı eserinde ayrıntılı bir alegori geliştirmiştir. Gemi görünür kilisedir, tarihi Pentikost günü Yeruşalim'deki bozulmamış mükemmelliğinden sonra bir yolculuk gibidir – "karşı rüzgârlar ve şiddetli fırtınalardan" geçerek (zulüm ve yanlış doktrin) "Roma'daki ahlaki ve ruhsal enkaza", yani Roma Katolik Kilisesi'ne gelir. Gemidekiler karışık bir gruptur. Bazıları yüzbaşıya benzer, geminin kaptanı ve sahibine (kilise önderleri) "Pavlus'un ağzından çıkan sözlerden" daha fazla inanır. Diğerleri ise karanlığın, fırtınanın ve korkunun içerisinde Pavlus'un öğretisini dinler ve kurtulurlar. Bu kişiler aynı zamanda buğdayı denize boşaltır, ekmeklerini suya fırlatırlar, başka bir deyişle Müjde'nin tohumunu çok uzaklara ulaştırırlar. Gemiciler geminin gövdesini sağlamlaştırmakta güçlük çeker (birlik planlarıyla kiliseyi bir arada tutmaya çalışan iyi niyetli kişiler). Ancak geminin karaya oturmasına, binlerce parçaya ayrılmasına engel olamazlar. Van Ryn de benzetmenin zorlama olduğunu kabul etmiş, ancak "ben kişisel olarak bu zorlamayı seviyorum" demiştir. Ne var ki ben okuyucularımın aynı fikirde olmayacağını umuyorum. İlkesiz benzetme yapma Kutsal Yazılar'ın itibarını sarsar ve aydınlanma yerine kafa karışıklığına neden olur.

O halde Elçilerin İşleri 27 ve 28'den öğrenmemiz beklenen temel ders nedir? Bu ders "her şeyi kendi isteği doğrultusunda düzenleyen"², "kendisine karşı başarılı olabilecek bilgelik, akıl ve tasarımı"³ ve kötülüğü dahi "kendisini sevenlerle birlikte iyiliğe çevirebileceğini" ilan eden Tanrı'nın sağlayışı ile ilgilidir.⁴ Tanrı'nın bu sağlayış etkinliği bu bölümlerde birbirini tamamlayan iki şekilde gözler önüne serilir. İlk olarak Pavlus'u Roma'ya, arzuladığı hedefe getirir ve ikincisi onu oraya bir tutsak olarak, arzulamadığı bir biçimde getirir. Bu, koşulların beklenmedik bir bileşimidir: bunun ardında yatan şey nedir?

İlk olarak Luka bizim de kendisiyle birlikte Pavlus'un Roma'ya gelirken nasıl korunduğuna hayran kalmamızı ister. Durum sadece Pavlus'un "Roma'yı ziyaret etmeliyim" (19:21) demesinden ibaret değildi, İsa ona "Roma'da tanıklık etmen gerekir" (23:11) demişti. Ne var ki birbiri ardına oluşan koşullar bunu imkânsız kılacakmış gibi görünüyordu. Pavlus

Yeruşalim'den doğru Roma'ya gitme arzusunu açıklamıştı.⁵ Bunun yerine Yeruşalim'de tutuklandı, bitmek bilmeyen duruşmalardan geçti, Sezariye'de hapse atıldı, Yahudiler'in suikast tehditlerine maruz kaldı ve ardından Akdeniz'de neredeyse boğuldu, askerle tarafından öldürüldü, zehirli bir yılan tarafından sokuldu! Her bir olay onu Tanrı'nın tasarladığı, Tanrı'nın vaat ettiği varış noktasına ulaşmaktan alıkoymak için hazırlanmış gibi görünüyordu. Luka denize bu kadar odaklandığına göre denizin Eski Antlaşma'da düzenli olarak ilk kaosu, Tanrı'ya muhalefet eden kötü güçleri simgelemek için kullanıldığını aklımızda tutmalıyız. Pavlus'a karşı sıralananlar doğanın güçleri (su, rüzgâr ve yılan) ya da insanların düzenleri (planlar, komplolar ve tehditler) değildi, bunlar aracılığıyla etkin olan şeytani güçlerdi. Kutsal Yazılar, İblis'in Tanrı'nın halkını ve Tanrı'nın Mesih'i'ni kullanarak onun kurtarıcı planlarını bozma arayışının örnekleri ile doludur. Firavun aracılığıyla bebek Musa'yı boğmaya çalıştı, Haman aracılığıyla Yahudiler'i yok etmeye, Büyük Hirodes aracılığıyla Beytlehem'de bebek İsa'yı yok etmeye, Sanhedrin aracılığıyla elçisel tanıklığı susturmaya ve kiliseyi daha doğum anında boğmaya gayret etti. Şimdi de denizdeki fırtına aracılığıyla Pavlus'un Müjde'yi dünyanın başkentine getirmesine engel olmaya çalışıyordu.

Ancak Tanrı Şeytan'ın planlarını bozdu. Luka bize bir sır vererek, daha açık ifade etmek gerekirse İsa'nın Pavlus'a Roma'ya ulaşacağını önceden vaat ettiğini söyleyerek (23:11) öyküyü okurken hissettiğimiz heyecanı arttırır. Böylece daha en başından itibaren Pavlus'un Roma'ya varacağını biliriz. Ancak anlatı ilerlediği ve fırtına tüm umutların yitirileceği ana dek gittikçe şiddetlendiği zaman Pavlus'un nasıl olup da kurtulacağını merak etmeye başlarız. Sağ kalacak mıdır? Evet, sağ kalacaktır! Çünkü Tanrı'nın her şeyin üzerindeki yetkisiyle kurtarılır. Luka "kurtuluş" sözcüğünü defalarca tekrarlayarak bunu açık bir şekilde gözler önüne serer.⁶

"Roma'ya tanıklık etmeye getirilen elçinin şehirdeki iki yıllık tutsaklığı sonucunda tanıklığının genişlediği, zenginleştiği ve kanıtlandığını savunmanın doğru olacağını düşünüyorum."

Böylece Pavlus Tanrı'nın sağlayışı ile Roma'ya sağ salim ulaşır. Ancak oraya bir tutuklu olarak gelmiştir! Mesih'in Roma'da tanıklık edeceği vaadi bu ayrıntıya değinmemişti. Bu, Tanrı'nın sağlayışıyla nasıl uyumlu olabilirdi? Roma'ya tanıklık etmeye getirilen elçinin şehirdeki iki yıllık tutsaklığı sonucunda tanıklığının genişlediği, zenginleştiği ve kanıtlandığını savunmanın doğru olacağını düşünüyorum.

İlk olarak sadece insanlar kendisini sürekli ziyaret ettiği için değil, özellikle Mesih'e Sezar'ın

huzurunda tanıklık ettiği için tanıklığı genişledi. Bu fikir tabii ki sorgulanmıştır. Sherwin-White "Neron'un çağına gelene dek imparatorlar kendi mahkemelerine gelen davalara bizzat bakarlardı, ancak Neron daha ilk yıllarında kişisel yargıçlığı bıraktı ve ardından sadece özel nedenler bulunduğu zaman yargıçlık yaptı" der. Bunun yerine idamla sonuçlanabilecek büyük davaları başkalarına bıraktı, ancak "bu mahkemelerin verdiği kararları daha sonra onaylardı."⁷ O halde Pavlus'un davası bu istisnalardan, özel durumlardan biri miydi? Sanırım öyle olduğunu savunmamız doğru olacaktır. Pavlus'un "aslanın ağzından kurtulmasına" yaptığı göndermenin Neron tarafından serbest bırakılmasından söz ettiği düşüncesini bir kenara bıraksak dahi, bu konudaki en güçlü argüman İsa'nın Pavlus'a gemide verdiği vaattir: "Sezar'ın önüne çıkman gerekiyor" (27:24). Eğer İsa'nın Pavlus'a ilk vaadi (Roma'ya erişmekle ilgili) yerine geldiyse, ikinci vaat (Sezar'ın huzuruna çıkacağı) yerine gelmemiş olsaydı Luka bunu bize aktarır mıydı? Bence hayır. Bu durumda Feliks, Festus ve Agrippa'nın huzuruna çıkan tutuklunun Neron'un da huzuruna çıkmış olması, dünyanın en prestijli mahkemesinde, dünyadaki en prestijli kişiye Mesih'in Müjdesi'ni sadakatle ilan etmiş olması gerektiğini

varsaymalıyız. Evet, o sanatçı ancak kana susamış dehanın kendisi, Neron, uluslara elçinin ağzından Müjde'yi işitmişti. Eğer Pavlus tutuklu olmasaydı bu mümkün olmayacaktı.

İkincisi, Pavlus'un tanıklığı bu iki yıl boyunca zenginleşti. Pavlus gibi doğuştan aktivist birinin neredeyse beş yıl boyunca göreceli olarak aktif hayattan uzak kalmaya nasıl katlandığını hayal etmek zordur (iki yıl Sezariye'deki hapisanede, iki yıl Roma'da ev hapsinde ve yaklaşık altı ay Sezariye'den Roma'ya yolculuk yaparken). Bunlar boşa geçirilmiş yıllar mıydı? Pavlus huzursuz ve asi bir at gibi gemini ısıyor ve ayaklarıyla yeri mi eşeliyordu? Hayır, hapisane mektuplarında bir sevinç, esenlik, sabır ve memnuniyet havası vardır, çünkü Tanrı'nın egemen olduğuna inanıyordu. Buna ek olarak ne kadar dışarı çıkıp çağının kilisesine hizmet etmek istemiş olsa da Roma'daki iki yıllık kısmi çekilmesi sonucunda dört hapisane mektubu ile gelecek kuşaklara çok daha zengin bir ruhsal miras bıraktı. Pavlus büyük olasılıkla bunun farkında değildi, ancak biz bunu biliyoruz.

Tabii ki Pavlus tüm mektuplarını hapisanede yazmadı. Galatyalılar mektubunu Yeruşalim'deki Konsey toplantısına gittiği sırada, teolojik tartışmaların en ateşli anlarında yazdı. Selanikliler'e her iki mektubunu da şehirlerinde müjdeyi duyurmasından sadece birkaç hafta sonra yazdı. Korintliler ve Romalılar mektuplarını da aşırı derecede meşgul hizmet günlerinde yazdı. Bu nedenle mektuplarını yazabilmesi için zindanda boş zaman gereksinimi yoktu! Yine de Tanrı'nın sağlayışı ile o hapisane mektuplarında farklı, belirgin ve özel bir şey bulunduğunu düşünüyorum. Söz konusu olan sadece şimdi dua edip düşünmek için daha fazla zamanı olması değildi; bu mektupların içeriği de şimdi hapisane tecrübesinden bir şeyler kazanmıştı. Duruşmaya çıkarılmayı bekliyordu ve ölüm olasılığıyla karşı karşıyaydı, ancak Mesih'le birlikte daha şimdiden dirildiğini biliyordu. İmparator'un keyfini bekliyordu, ancak huzurunda diz çöktüğü en yüce yetkilinin Rab Sezar ("Efendi" anlamında, Ç.N.) değil, Rab Mesih olduğunu biliyordu.

Böylece (Kutsal Ruh'un gözaltı dönemini bu gerçeği netleştirip pekiştirmesiyle) üç temel hapisane mektubu (Efesliler'e, Filipililer'e, Koloseliler'e Mektup) İsa Mesih'in her şeyin üzerinde, tartışılmaz ve rakipsiz Rab olduğunu diğer tüm metinlerden daha güçlü bir şekilde gözler önüne serer. Mesih'in kimliği ve işi evrensel düzeyde ele alınır, çünkü Tanrı her şeyi Mesih aracılığıyla yaratmış, her şeyi Mesih aracılığıyla kendisiyle barıştırmıştır. Mesih'te bulunan Tanrılığın bütün doluluğu da Mesih aracılığıyla etkin olmuştur. Mesih, Tanrı'nın tüm yaratılış ve kurtuluş işinin aracıdır. Buna ek olarak çarmıhta kendisini alçaltması sonucunda Tanrı onu pek çok yüceltmıştır. Üç hapisane mektubu da bunu söyler. Tanrı ona her adın üstünde olan adı ya da rütbeyi bağışlamıştır.⁸ Her şey onun ayakları altına serilmiştir.⁹ Her şeyde ilk yeri alması Tanrı'nın arzusudur.¹⁰ Pavlus'un gözlerinin açılmasına, bunun sonucunda Mesih'in zaferini ve Mesih'e ait olanlara verilen yaşam doluluğu, güç ve özgürlüğü görmesine neden olan şey hapisane günleri değil miydi? Hapisane tecrübesi sonucunda Pavlus'un bakış açısı ayarlandı, ufukları genişledi, görüşü netleşti ve tanıklığı zenginleşti.

“Böylece üç temel hapisane mektubu İsa Mesih'in her şeyin üzerinde, tartışılmaz ve rakipsiz Rab olduğunu diğer tüm metinlerden daha güçlü bir şekilde gözler önüne serer.”

Üçüncüsü, hizmetinin doğruluğu ve gerçekliği, çektiği sıkıntılarla kanıtlandı. Hiçbir şey inancımızın içtenliğini onun uğruna acı çekmeye hazır olmamız kadar kanıtlayamaz. Bu nedenle Pavlus'un vaaz ettiği Müjde uğruna acı çekmesi ve acı çektiğinin görünür olması gerekiyordu. Yeşaya'da söz konusu olan sadece uluslara ışık getiren hizmetkârın acı çekmesi gerektiği değildir, aynı zamanda hizmet etme ve acı çekme çağrılarını iç içe geçmiştir, tanıklık

eden kişi ile şehit olan kişi aynıdır (*martys*), çoğalan tohum toprağa düşüp ölen tohumdur.¹¹ Aynı zamanda Pavlus "kendi" müjdesi¹² için acı çekmektedir, çünkü Yahudiler'in ve uluslardan gelenlerin Mesih'in bedeninin eşit üyeleri olduğu "sırrı" ona açıklanmıştır. İşte bu nedenle "uğrunuza çektiğim sıkıntılar" diye yazabilmiş¹³ ve kendisinin "uluslar uğruna Mesih'in tutuklusu" olduğunu söyleyebilmiştir.¹⁴ Pavlus'un tutuklanması, hapse atılması ve duruşmaları hep ulusların davasını taviz vermeden savunmasının sonucudur. Yahudiler'in kendisine o kadar büyük bir öfke duymasının nedeni, uluslara tanıklık etmesidir. Pavlus, Müjde'nin serbestliği ve evrenselliğine sadakatini bedelini çok ciddi bir şekilde ödedi. Ancak kiliselere Müjde'ye yaraşır bir yaşam sürdürmeleri çağrısı çok daha gerçek ve samimi bir hal aldı, çünkü kendisi de o Müjde'den dolayı tutukluydu.¹⁵ Pavlus Müjde uğruna ölmeye hazırdı, onlar ise Müjde'yi üzerlerinde taşıyarak yaşamalıydı.

Pavlus Luka'nın sözünü ettiği "tam iki yılın" ardından serbest bırakıldı mı (30)? Bunu beklediği açıktır.¹⁶ Çobanlık mektupları serbest bırakıldığının kanıtlarını sunar, çünkü İS 64'te tekrar tutuklanması, yargılanması, mahkûm edilmesi ve idam edilmesinden önce yaklaşık iki yıl boyunca yolculuklarına kaldığı yerden devam etmiştir. O zaman yüce mücadeleyi sürdürmüş, yarışı bitirmiş, imanı korumuştur.¹⁷ Şimdi bir sonraki nesil onun yerini almalı ve çalışmaya devam etmeliydi. Luka'nın müjdesi uluslara Müjde'nin duyurulması olasılığı ile sona erdiği gibi¹⁸ Elçilerin İşleri de Müjde'nin Roma'dan dünyaya yayılması olasılığı ile sona erer. Luka'nın Pavlus'u Müjde'yi "tam bir cesaretle" ve "hiçbir engelle karşılaşmadan" duyururken betimlemesi, günümüzde bizim de geçmemiz gereken sonuna kadar açık bir kapıyı simgeler. Elçilerin İşleri uzun süre önce tamamlandı. Ancak İsa'nın izleyicilerinin işleri dünyanın sonuna kadar devam edecek, sözleri dünyanın uçlarına yayılacaktır. **■**

Sonnotlar

¹ August van Ryn, *Acts of the Apostles: The Unfinished Work of Christ* (New York: Loizeaux Brothers, 1961).

² Ef. 1:11.

³ Özd. 21:30; krş. Yşa. 8:10; 54:17.

⁴ Rom .8:28; krş. Yar. 50:20.

⁵ Rom. 15:25-29.

⁶ Elç. 27:20,31,34,43,44; 28:1,4.

⁷ A.N. Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1969), s. 110-111.

⁸ Flp. 2:9.

⁹ Ef. 1:22.

¹⁰ Kol. 1:18.

¹¹ Yu. 12:24.

¹² 2Ti. 2:8-9.

¹³ Ef. 3:13; Kol. 1:24.

¹⁴ Ef. 3:1; krş. Kol. 4:3.

¹⁵ Örn. Ef. 4:1; 6:19-20.

¹⁶ Flp. 1:19-26; Flm. 1:22.

¹⁷ 2Ti. 4:7.

¹⁸ Luk. 24:47; Elç. 1:8.